

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Maailma keelte ja kultuuride instituut
Klassikalise filoloogia osakond

Hanna-Maarja Selde

**Andreas Virginiuse disputatsioonide kogumiku “Manipulus disputationum
theologicarum” esimese ja teise disputatsiooni editsioon**

Bakalaureuseprojekt

Juhendaja: prof. Janika Päll

Tartu 2024

Sisukord

Sisukord	2
Lühendite nimekiri	3
Sissejuhatus	7
1. Andreas Virginius	9
1.1. Andreas Virginiuse elu.....	9
1.2. Andreas Virginius Academia Gustavianas.....	10
2. Teoloogia õpetamine Academia Gustavianas	11
2.1. Usuteaduskond Academia Gustavianas.....	11
2.2. Disputatsioonid Academia Gustavianas.....	12
2.3. Andreas Virginiuse disputatsioonid.....	14
3. Manipulus’ e ülesehituse ja editsiooni tutvustus	16
3.1. Manipulus’ e ülesehitus.....	16
3.2. Editeerimise põhimõtted.....	16
3.3. Tööprotsessi kirjeldus.....	20
3.3.1. Peamised probleemid transkribeerimisel.....	22
3.3.2. Peamised probleemid editeerimisel.....	23
4. Editsioon	24
Kokkuvõte	60
Kirjandus	61
Summary	63
Lisa 1	65
Lisa 2	67

Lühendite nimekiri

Disputatsioonide respondendid

Nicolaus L. Nycopensis = Nicolaus Laurentij Nycopensis

Benedictus B. Brusaeus = Benedictus Benedicti Brusaeus

Kohaadjektiivid

Both. = Bothvinus

Erffurt. = Erffurtensis

Quedlinburg. Saxo. = Quedlinburgensis Saxo

Smoland. = Smoland(i)us

Suec. = Suecus

Thuring. = Thuringiensi

Wib. Car./Wiburgo-Carel. = Wiburgo-Careliensis

Piibliraamatud

Gen. = Esimene Moosese raamat

Exod. = Teine Moosese raamat

Levit. = Kolmas Moosese raamat

Num. = Neljas Moosese raamat

Deut. = Viies Moosese raamat

Job. = Iiob

Ps(al). = Psalmid

Prov. = Õpetussõnad

Esa. = Jesaja

Jer. = Jeremija

Ezech. = Hesekiel

Dan. = Taaniel

Ose. = Hoosea

Ioel. = Joel

Zach. = Sakarja

Malach. = Malaki

Matt(h). = Matteuse evangeelium

Marc. = Markuse evangeelium

Luc. = Luuka evangeelium
Joh(an). = Johannese evangeelium
Act(or). = Apostlite teod
(Epist. ad) Rom(an). = Pauluse kiri roomlastele
1. Cor(int). = Pauluse 1. kiri korintlastele
2. Cor. = Pauluse 2. kiri korintlastele
Gal. = Pauluse kiri galaatlastele
(Epist. ad) Eph(es). = Pauluse kiri efeslastele
Phil(ipp). = Pauluse kiri filiplastele
Col(oss). = Pauluse kiri koloslastele
1. Thess. = Pauluse 1. kiri tessalooniklastele
2. Thess. = Pauluse 2. kiri tessalooniklastele
1. Tim(oth). = Pauluse 1. kiri Timoteosele
Tit. = Pauluse kiri Tiitusele
Hebr. = Kiri heebrealastele
1. Petr. = Peetruse 1. kiri
2. Petr. = Peetruse 2. kiri
1. Joh. = Johannese 1. kiri
Epist. Judae = Juuda kiri
Apoc. = Johannese ilmutus

Muud lühendid:

B. = Beatus/Beatae (Lutherus/Virginis Mariae)
c(ap). = caput
Capit. praeced. = (ex) Capite praecedenti
comment. = (in) commentationibus
conseq. = (per) consequentiam
Consil. = Consiliarius
Coroll. = Corollariorum
D. Apost. = Divus/Domini Apostolus
D. Johan. = (ad) Domum Johannis
d. l. = dicto loco
Dorpat. = Dorpatensis
Dn. = Dominus/Domini

Dnm. = Dominis
& = et
&c. = et cetera
germ(an). = (in) germanica
h. e. = hoc est
h. l. = hoc loco
ibid. = ibidem
It. = Item
J. C. = Jesu Christi/Jesu Christo
l(ib). = librum/libro
M. = Magister
n. = nam
N. T. = Novum Testamentum/Novi Testamenti
NB. = Nota Bene
Nobil. Pom. = Nobilis Pomeranus (Andreas Virginius)
p. m. = pro margine
p. t. = pro tempore
Phil(os). Cand(id). = Philosophiae Candidatus
Profess. = Professor/Professoris
q. = quod/qua
q. d. = quod dicit
R. = Responsio
Rerumpubl. = Rerumpublicarum
Resp. = Respondemus/Respondetur
S. = Sanctum/Sancta (Martyrum/Trinitate)
S. = Sacra/Sacrae/Sacrarum/Sacris (Scriptura/Scripturae/literarum/literis)
S. = (Spiritus/Spiritum/Spiritu) Sanctus/Sanctum/Sancto
S. S. = Spiritus Sancti/Spiritu Sancto
sc. = scilicet
seq(q). = sequens (sequentia)
SS. = Sacrosanctae/Sancrosanctarum (Trinitatis/Triados/literarum)
SS. Theolog. D. = Sacrosanctae Theologiae Doctor
SS. Theol. Licent. & Profess. = Sacrosanctae Theologiae Licentiatus & Professor
SS. Theol. Licent. & Professor Ordin. = Sacrosanctae Theologiae Licentiatus & Professor

Ordinarius

subseqq. = subsequencia

v. = versus/versu

v. g. = verbi gratia

V. T. = Vetus Testamentum/Veteris Testamenti/Veteri Testamento

v. ult. = versu ultimo

ἐὺ. ἔν. = εὐμενείας ἔνεκα

θ = θέσει

Sissejuhatus

Käesoleva bakalaureuseprojekti teemaks on Andreas Virginiuse disputatsioonide kogumiku “*Manipulus disputationum theologicarum*”¹ (edaspidi *Manipulus*) esimese ja teise disputatsiooni editsioon (Virginus, 1635). Disputatsioonid sarnanevad oma sisult väitekirjadele: need on traktaadid või teesid, mis olid aluseks avalikule väitlusele (Lepajõe, 2011b: 247). *Manipulus* trükiti 1635. aastal Tartu Ülikooli trükikojas ja sellest on teadaolevalt säilinud kaks eksemplari (Jaanson, 2000: 193). *Manipulus*’e transkribeerimiseks kasutasin digiteeritud koopiat eksemplarist, mis asub Tartu Ülikooli raamatukogus (kohaviide: R Est.A-5071). Transkribeeritud osas olid raamatus kaks lehte (st neli lehekülge), mille alumisest nurgast puudus tükk ja koos sellega ka osa tekstist. Puuduvate lehekülgede transkribeerimiseks kasutasin pilte Soome Rahvusraamatukogus asuvast eksemplarist (kohaviide: Diss. vet. Suchtelen 17). Teksti transkribeerimiseks kasutasin Transkribuse arvutitarkvara.

Töö teema valikut mõjutas osalemine Tartu Ülikooli Antiikkeelte ja -kultuuride eriala kursusel “Erikursus antiikmaailmast ja antiigitraditsioonist” 2022. aasta kevadsemestril, mille raames osalesin Jaan Jõgeveri “Iliase” eestikeelse tõlke käsikirja transkribeerimisel. Andreas Virginiuse disputatsioonikogumiku valisin juhendaja soovitusel, arvestades asjaolu, et soovisin oma töös kasutada teadmisi klassikalisest filoloogiast ja oma kõrvalerialast teoloogiast. Transkribeeritava teose valikut mõjutas ka see, et Tartu Ülikoolil puudub varauusaegsete disputatsioonide digiteeritud korpus (Friedenthal, 2023: 534) ning minule teadaolevalt ei ole Andreas Virginiuse *Manipulus*’t varem transkribeeritud ja editeeritud.

Töö koosneb neljast osast, mis on ülesehitatud põhimõttega anda lugejale võimalikult selge ja terviklik ülevaade materjalist. Esimene peatükk annab ülevaate Andreas Virginiuse elust ja tööst Tartu Ülikooli esimese teoloogia professorina. Teine peatükk tutvustab teoloogia õpetamist Academia Gustavianas ja jaguneb kolmeks: esimene alapeatükk kirjeldab usuteaduskonda Academia Gustavianas, teine alapeatükk annab ülevaate disputatsioonide rollist, nende kirjutamisest ja esitamisest ülikoolis, kolmas alapeatükk keskendub Andreas Virginiuse disputatsioonidele. Kolmas peatükk on jagatud kolmeks: esimene alapeatükk annab ülevaate *Manipulus*’e ülesehitusest, teine alapeatükk kirjeldab editeerimise

¹ Manipulus disputationum theologicarum in Regiâ Academiâ Dorpatensi, quae est in Livoniâ, congestus & publicè discussus ab Andrea Virginio SS. theolog. D. & professore primario, nec non supremi consistorij adessore. ... Dorpati Livonorum, excudebat Jacobus Pistorius, anno 1635.

põhimõtteid: valisin semidiplomaatilise meetodi, mille puhul üritatakse säilitada algne ortograafia, kuid teatud mööndustega. Kolmas alapeatükk on tööprotsessi kirjeldus, mis sisaldab enesereflektiooni ja kirjeldab peamisi probleeme transkribeerimisel ja editeerimisel.

Editsioon toetub ladina keele puhul Katre Kaju doktoritöö “*Vive hodie, cras vivere serum est: humanistlik-kristlik haridustraditsioon ja Riia pastori Adam Andreae reisialbum (1696–1702)*” (2011) editsioonis kasutatud editeerimispõhimõtetele ning vanakreeka keele puhul Meelis Friedenthali ja Janika Pälli artikli „Pneumatoloogiast üldiselt ja Gezeliuse kreekakeelsetest pneumatoloogilistest disputatsioonidest spetsiifiliselt“ (2017) lisas toodud editsiooni näitele, mille põhjal lõin *Manipulus*’est ja isiklikest seisukohtadest lähtuvalt editeerimispõhimõtted.

Neljas peatükk koosneb tervenisti Andreas Virginiuse disputatsioonide kogumiku “*Manipulus disputationum theologiarum*” esimese ja teise disputatsiooni editsioonist. Editsioonile järgneb kokkuvõte, milles kirjeldan bakalaureusetöö osasid ja nende tulemusi. Samuti osutan antud bakalaureuseprojekti edasiarendamise võimalustele.

1. Andreas Virginius

Andreas Virginius oli Academia Gustavianas üks aktiivsemaid õppejõude, kelle arvukad disputatsioonid annavad aimu ülikooli tollasest usuteaduskonnast. Antud peatükk kirjeldab Andreas Virginiuse elu ja tööd, sealhulgas tema tegevust Academia Gustavianas.

1.1. Andreas Virginiuse elu

Andreas Virginius sündis 9. novembril² 1596. aastal Pommeris Schwessini rüütlimõisas. Tema isa Jakob Verigen ja ema Anna Hammermeister olid mõlemad aadlisoost. Virginius alustas oma õpingutega Stargardis. Peale seda õppis kolm aastat Stettini pedagoogiumis. (Aarma, 2007: 277; von Bulmerincq, 1932: 49) 1618. aasta aprillis astus Virginius Rostocki ülikooli ja omandas seal 1619. aastal filosoofia magistri kraadi (*magister philosophiae*), mille järel oli ta Greifswaldis ja Königsbergis filosoofia fakulteedi adjunkt. 1626. aastal sai Virginius Rostockis teoloogia litsentsiaadiks (*licentiatus theologiae*). Sama aasta septembrist töötas ta neli aastat Pommeri Gartzi õpetaja ja samanimelise ringkonna praostina. Sel perioodil käis ta Wittenbergis ja Leipzigi kuulamas tuntud usuteadlasi. (Aarma, 2007: 277; von Bulmerincq, 1932: 50; Piirimäe, 1982: 62, 281) 1632. aastal sai Virginius Rostocki ülikoolis teoloogia doktori kraadi (*doctor theologiae*). Samal aastal hakkas ta tööle Tartus Academia Gustaviana usuteaduskonna professorina ning püsis sellel ametikohal 1658. aastani. (Aarma, 2007: 277; Piirimäe, 1982: 281). 1633. aastal sai Virginius Liivimaa konsistooriumi assessoriks ja 1650.–1656. aastatel oli ta Liivimaa abisuperintendent (Aarma, 2007: 277). 1656. puhkes Eestis katk ja Virginius sõitis selle tõttu 1658. aastal Stockholmi. 1658. aastal kinnitas Rootsi kuningas Karl X Gustav Virginiuse Eestimaa piiskopiks ja Rootsi peapiiskop Johannes C. Lenaeus pühitses ta sellesse ametisse Uppsalas. Andreas Virginius suri 20. detsembril 1664. aastal Tallinnas. (Aarma, 2007: 277; von Bulmerincq, 1932: 51; Raid, 1995: 18)

² Andreas Virginiuse sünni- ja surmakuupäev on esitatud vana ehk Juliuse kalendri järgi.

1.2. Andreas Virginius Academia Gustavianas

1631. aasta juunis saatis Rootsi kuningas Gustav II Adolf Virginiusele kutsekirja, määrates ta peagi avatava Academia Gustaviana usuteaduskonna esimeseks professoriks (*professor primarius*). 1633. aasta aprillis nimetati Virginius esimeseks korraliseks rektoriks 1. rektori Jakob Skytte kõrval. Academia Gustaviana ajal valiti uus rektor igal aastal kordamööda ülikooli neljast fakulteedist, järjekorras teoloog, jurist, meedik, filosoof. (von Bulmerincq, 1932: 50–51; Piirimäe, 1982: 41, 50; TAP, 2015: 97–98) Virginiuse akadeemiline ja sotsiaalne aktiivsus oli märkimisväärne. Ta oli mitmel (Raidi järgi (1995: 19) ilmselt viiel) korral ülikooli rektor, usuteaduskonna dekaan ja ülemkonsistooriumi assessor. Virginius oli ainus teoloogia professor, kes oli ametis kogu Academia Gustaviana perioodi. (Lepajõe, 2011b: 247)

1656. aastal läksid mitmed ülikooli õppejõud Vene-Rootsi sõja tõttu Tallinnasse, kus Andreas Virginius püüdis korraldada ülikooli tegevuse jätkamist, kuid Tallinna gümnaasiumi rektori ja linna magistraadi vastuseisu tõttu sai jätkata vaid eraviisilise õppetegevusega. Ülikoolile anti kasutamiseks üks ruum Tallinna gümnaasiumi (praeguse Gustav Adolfi gümnaasiumi) hoones, kus ülikool hakkas tegutsema 1657. aasta märtsist. (von Bulmerincq, 1932: 51; Piirimäe, 1982: 67)

2. Teoloogia õpetamine Academia Gustavianas

Usuteaduskond oli Academia Gustavianas üks peafakultetidest ning disputatsioonid olid oluline osa õppetööst, mistõttu nende uurimine annab hea ülevaate ülikooli akadeemilisest tegevusest. Käesolev peatükk jaguneb kolmeks: esimene alapeatükk kirjeldab usuteaduskonda Academia Gustavianas ja teine alapeatükk kirjeldab disputatsioonide rolli õppetöös, nende koostamist ja esitamist. Kolmas alapeatükk tutvustab Andreas Virginiuse disputatsioone.

2.1. Usuteaduskond Academia Gustavianas

1632. aastal avati Academia Gustaviana nelja teaduskonnaga: usu-, õigus-, arsti- ja filosoofiateaduskond. Kõik õppeained jagunesid nende nelja teaduskonna vahel. 1636. aasta mais anti välja kuninglik resolutsioon, mille järgi pidi ülikoolis olema 10 korralist professuuri: 1 jurist, 1 arst, 6 filosoofi ja 2 teoloogi. Filosoofia fakultet oli ettevalmistav, teised kolm olid peafakultetid. (Sild, 1932: 20–21) See tähendas, et teadusliku kraadi saamiseks teoloogias, õigus- või arstiteaduses oli vaja teaduslikku kraadi filosoofias. Teaduslikud kraadid Academia Gustavianas olid magister, litsentsiaat ja doktor. (Sild, 1932: 25)

Usuteaduskonnas pidi ametis olema 2 korralist ja 2 erakorralist teoloogia professorit, kuid Academia Gustaviana ajal ei olnud kordagi ametis kahte erakorralist professorit. Esimene teoloogia professor pidas loenguid Vana Testamendi ajalooliste raamatute kohta. 1655. aastal määrati juurde veel Vana Testamendi kirikulugu. Teine teoloog võttis läbi Uue Testamendi raamatuid, hiljem ka kirikulugu. Kolmanda teoloogi teemaks olid prohvetid ning neljas teoloog pidi tegelema usudogmade ja nendega seotud tülüküsimustega. (Sild, 1932: 22, 24; TAP, 2015: 146) Neljandat teoloogia professorit Academia Gustaviana perioodil kordagi ametis ei olnud, seega jagunesid tema ainekursused teiste teoloogia professorite vahel (Lepajõe, 2011b: 248). Professorite kõrval töötasid adjunktid, kelle ülesanneteks olid vähem edasijõudnute järele aitamine ja disputatsioonide pidamine mõne usuteaduskonna professori juhatusel, juhul kui adjunkt ise polnud litsentsiaat või doktor. (Sild, 1932: 22)

Academia Gustaviana usuteaduskonnas järgiti ortodoksset luterluse õpetust. (Piirimäe, 1982: 206) Teoloogia õpetamise juurde kuulusid loengud, disputatsioonid ja eksamid. Üks ainekursus ei tohtinud kesta rohkem kui aasta ning see pidi olema ülevaatlik ja selge, arvestades üliõpilaste võimete ja praktilise elu vajadustega. Loenguid tuli anda ilma skolastiliste ja metafüüsiliste arutlusteta. (Sild, 1932: 28) Õppetöö toimus ladina keeles. Igal õppeainel oli ettemääratud aeg loengute pidamiseks: teoloogid pidasid loenguid iga päev hommikul kell seitse ja üheksa ning pärastlõunal kell kaks ja kolm. (Lepajõe, 2011a: 269; Piirimäe, 1982: 62) Õpetamiseks olid ette nähtud kindlad autorid või üksikud raamatud. Üks võimalus oli loengus lugeda enda valmiskirjutatud teksti või kommenteerida mõne teise autori tööd. (Piirimäe, 1982: 62; TAP, 2015: 146) Teoloogiamagistri kraadi omandamine võttis enamasti aega üheksa aastat. Neist esimesed kuus kulusid filosoofiamagistri kraadini jõudmiseks ja ülejäänud kolm keskendusid teoloogiamagistri õpingutele. (Lepajõe, 2011b: 245)

Andreas Virginius oli Academia Gustavianas esimene teoloogia professor aastail 1632-1658. Selle aja jooksul oli teise professori ametikohal järgemööda neli professorit: Georg(ius) Mancelius (1632–1637), Petrus Schomerus (1639–1640), Salomo(n) Matthiae (1642–1650) ja Gabriel Elvering (1652–1656). Kolmanda teoloogi ehk erakorralise professori ametis olid Johann Weideling (1632–1633), Petrus Goetschenius (1633–1636), Johannes Gezelius (1643–1649)³ ja Georg(ius) Preussius (1654/5–1656). (von Bulmerincq, 1932: 48; Piirimäe, 1982: 279–281; Raid, 1995: 18)⁴

2.2. Disputatsioonid Academia Gustavianas

Loengute kõrval olid disputatsioonid ülikoolis üks peamisi õppetöö viise, mille eesmärgiks oli disputeerimisoskuste arendamine, avalike kõnede koostamise ja esinemise harjutamine. Academia Gustaviana perioodist on teada 498 trükitud disputatsiooni. (Jaanson, 2000: 42)

Disputatsioonid koosnesid kirjalikust ja suulisest poolest. (Friedenthal, 2023: 535) Disputatsioone kirjutati harjutamiseks (*pro exercitio*), kraadi saamiseks (*pro gradu*) või ametikoha saamiseks (*pro loco*). Mõtete originaalsust tekstis ei nõutud. (Friedenthal, 2021; Jaanson, 2000: 42) Disputatsioonid võisid olla tudengite enda koostatud, kuid sagedamini

³ Seda väidavad ametlikud allikad, kuid Friedenthali ja Pälli artikli (2017: 205–207) järgi ei ole see tõenäoline, et Gezelius kolmanda teoloogia professori ametis kunagi oli.

⁴ Informatsioon teoloogia professorite ametiaegade kohta erineb allikati.

olid need disputatsiooni eesistuva professori kirjutatud. (Lepajõe, 2011b: 247; Piirimäe, 1982: 206) Eesistuja pidi reeglina olema akadeemilise kraadiga professor. Iga professor pidi ülikooli konstitutsioonide järgi kirjutama vähemalt ühe disputatsiooni aastas. Kuid leidis ka neid, näiteks professor Andreas Virginius, kes esitasid rohkem kui viis disputatsiooni aastas. (Friedenthal, 2021; TAP, 2015: 142–143) Lisaks oli ette kirjutatud, et iga professor juhendaks disputatsioone ainult oma teaduskonna teemadel. Samas võisid teoloogia, meditsiini ja õigusteaduse professorid olla eesistujad filosoofia valdkonnas, sest enamasti oli neil omandatud ka akadeemiline kraad filosoofias. (Friedenthal, 2023: 535–536) Kui üliõpilane oli kirjutanud disputatsiooni ise, märgiti disputatsioonil tema nime juurde *Auctor et Respondens* ('autor ja respondent'). Kui see mäрге puudus ja polnud teisiti märgitud, oli disputatsiooni autoriks enamasti eesistuv professor. Enamik disputatsioonidest olid ladinakeelsed, kuid kirjutati ka kreekakeelseid, millest enamik oli Johannes Gezeliuse omad. (Friedenthal, 2021; Friedenthal ja Päll, 2017: 194–195; Sild, 1932: 30)

Disputatsioonid jagunesid privaatseteks (*privatae*) ja avalikeks (*publicae*). Privaatdisputatsioone peeti harjutamiseks, selleks et üliõpilased saaksid eraviisiliselt professori juhendamisel viimistleda oma argumenteerimis- ja esinemisoskusi. Disputeerida pidid oskama kõik üliõpilased. Selleks hakati neile juba ülikooli esimestel kursustel õpetama loogikat, retoorikat ja grammatikat. (Friedenthal, 2021; Friedenthal, 2023: 538–539; Sild, 1932: 29) Kui privaatdisputatsioonil läks hästi, sai tudeng osaleda avalikul disputatsioonil. Need olid avatud eelkõige akadeemilisele publikule. Tudengitele oli neil publikuna osalemine kohustuslik. (Friedenthal, 2021) Avalikke disputatsioone peeti nii kraadi või ametikoha saamiseks kui ka lihtsalt harjutamiseks, et kinnistada loengukursustel õpitud teemasid (Friedenthal, 2023: 542).

Avalikke disputatsioone peeti teaduskonna dekaani või professori juhatusel. (Sild, 1932: 29) Enne avaliku kaitsmist pidi disputatsiooni tekst olema valmis kirjutatud. Tekst tuli esitada vastava teaduskonna dekaanile, kes kontrollis, et käsitletud teemad oleksid sobivad, ei leiduks midagi riigi- ega usuvastast, ei sisalduks midagi absurdset, nurjatut või segadust külvavat. (Friedenthal, 2021; Friedenthal, 2023: 537) Kui dekaan andis loa, tuli teesid kinnitada teaduskonna uksele, selleks et oponendid ja publik saaksid ette valmistada oma argumendid ja küsimused. See tähendas seda, et disputatsioon tuli trükkida. Paberi kvaliteet, lehekülgede arv, tekstilao keerukus (sümbolite ja eksootiliste keelte kasutamine), graafilised elemendid, kujundus – kõik need mõjutasid trükkimise maksumust. Disputatsioonist trükiti mitu eksemplari, mida jagati tudengitele ja professoritele tasuta. Trükkimise kulud pidi katma

disputatsiooni kaitsev tudeng. Seetõttu trükiti neid enamasti väikestes kogustes (100–250 või isegi alla 100 eksemplari) ning privaatdisputatsioonid ei lubatud üldse trükkida, et eelkõige nooremaid õpilasi ebavajalike kulutustega mitte koormata. (Friedenthal, 2021; Friedenthal, 2023: 543, 545; Jaanson, 2000: 33–34, 44)

Teoloogia valdkonna disputatsioonid toimusid reedeti kell 7–11 (suvel kell 6–11), teiste teaduskondade disputatsioonid laupäeviti (TAP, 2015: 142–143). Disputatsiooni alustas eesistuja (*praeses*) sissejuhatusena, mille järel ta kutsus kaitsja ehk respondendi (*respondens*) esitama oma disputatsiooni. Respondendil oli aega üks tund, et esitada oma küsimused süllogistlikus vormis ja kaitsta professori kirjutatud teese. Seejärel esitas oponent (*opponens*) peast, st ilma märkmeteta oma vastuargumendid. Mõnel disputatsioonil oli ühe oponenti asemel kaks. Igal oponentil oli oma sõnavõtuks aega üks tund, seega oli tavalise disputatsiooni kestuseks kolm tundi, kuid pidulikumatel puhkudel kestsid disputatsioonid ka neli tundi. (Friedenthal, 2021; Friedenthal, 2023: 544–545) Dekaaani ülesandeks oli disputatsioonil korda hoida. Disputatsiooni meeleolu pidi olema sõbralik, ilma lärmakate tülide ja naeruvääristusteta. Hoolimata sellest kirjutab Virginius oma disputatsioonikogumiku “*Manipulus disputationum theologicarum*” eessõnas, et disputatsioonidel tuleb arutada võistluslikke, meelega küsimusi tekitavaid ja probleemseid teemasid, selleks et need oleksid ikka õpetlikud ja kasutoivad üliõpilaste jaoks. Samuti tuleb käsitleda hereetilisi seisukohti – muidugi eesmärgiga need ümber lükata. Disputatsioonidel oli veel kombeks jälgida, et respondent ja oponent oleksid keeleoskuselt ja intellektuaalselt võrdsel tasemel. (Friedenthal, 2021; Friedenthal, 2023: 537–538)

2.3. Andreas Virginiuse disputatsioonid

Andreas Virginius oli suur disputaator ja eksegeet. Ta oli Academia Gustaviana õppejõududest üks kõige tegusamaid disputatsiooni kirjutajaid. Sellest perioodist on terve ülikooli peale säilinud 183 teoloogilist disputatsiooni. Virginiuse eesistunud disputatsioonid on teada või säilinud 135, millest enamik olid teoloogilised, mõned filosoofilised. (Jaanson, 2000: 47; Lepajõe, 2011b: 247) Tema teoloogilised disputatsioonid olid peamiselt Piiblit seletavad ja kommenteerivad tööd. Juba esimesel kolmel aastal professorina juhatas ta 45 disputatsiooni, millest enamiku oli ise kirjutanud. (von Bulmerincq, 1932: 52–53; Piirimäe, 1982: 206)

Kuigi Andreas Virginius oli esimene teoloog ja seega olid tema teemadeks Vana Testamendi ajaloolised raamatud ning kirikulugu, eelistas ta tegeleda Uue Testamendi ja dogmaatika teemadega. Tema 135 disputatsioonist olid 46 dogmaatikast ja 59 Uuest Testamendist. 1650. aastal, olles olnud 18 aastat esimene teoloog, avaldas ta disputatsioonide tsükli Psalmidest. (Lepajõe, 2011b: 249)

Suur osa Virginiuse eesistunud disputatsioonidest on osa suurematest disputatsiooniseeriast. Näiteks on teada seitse disputatsiooni Augsburgi usutunnistuse teemal, üheksa Matteuse evangeeliumi, 17 psalmide ja 41 Johannese evangeeliumi kohta. 1635. aastal andis Virginius kogumikuna välja 18 üliõpilaste poolt peetud disputatsiooni ja professor Manceliuse litsentsiaadidissertatsiooni (*pro summo gradu in theologia*) teoses “Manipulus disputationum theologicarum” (‘Kimbuke teoloogilisi disputatsioone’). (von Bulmerincq, 1932: 52–54; Friedenthal, 2019: 170–171; Piirimäe, 1982: 206, Virginius, 1635) *Manipulus*’e eessõnas kirjutab Virginius disputatsioonide suurest kasust üliõpilastele ja usuteaduslike disputatsioonide sisulistest ning vormilistest põhimõtetest. Ta rõhutab, et teoloogia õpetamine peab tuginema Piiblile ja ortodokssele luterlikule teoloogiale. (Friedenthal, 2019: 170–171; Virginius, 1635)

3. *Manipulus*'e ülesehituse ja editsiooni tutvustus

Selleks et paremini aru saada *Manipulus*'e editsioonist, tutvustab esimene alapeatükk *Manipulus*'e ülesehitust. Teine alapeatükk kirjeldab editeerimise põhimõtteid. Kolmas alapeatükk annab ülevaate tööprotsessist ja peamistest probleemidest, mis esinesid transkribeerimisel ning editeerimisel. Editeerimise põhimõtetes on välja toodud näitesõnad koos leheküljenumbritega, mis viitavad *Manipulus*'e lehekülgedele. Kasutan termineid *trükis* ja *faksiimile* samatähenduslikuna.

3.1. *Manipulus*'e ülesehitus

Andreas Virginiuse disputatsioonikogumik “*Manipulus disputationum theologicarum*” trükiti Tartu Ülikooli trükikojas 1635. aastal. See on oktaavformaadis, mille üks poogen on 16 lehekülge. *Manipulus*'e kogumaht on 416 lehekülge, millest esimesed 16 on tiitellehed, eessõna, sisukord ja gratulatsioonid. Ülejäänud 400 leheküljel on 19 disputatsiooni.

Oma bakalaureuseprojekti raames transkribeerisin *Manipulus*'e tiitellehed, eessõna (*Epistola Dedicatoria*), sisukorra (*Index*), gratulatsioonid (*Epigrammata*) ning esimesed kaks disputatsiooni: Jacobus Langstadiuse “*De Universali Hominum ad Salutem Aeternam Vocatione*” ja Petrus Cornerus Gothuse “*De Filij Dei Incarnatione*”. Esimene disputatsioon on 19 lehekülge ja teine disputatsioon 40 lehekülge, millest viimased kaheksa lehekülge on *Corollaria* ehk täiendavad jätkuküsimused. Seega on editsioon kokku 75 lehekülge, mis on umbes 18% *Manipulus*'e kogumahust. Gratulatsioonideks on kolm epigrammi, millest esimesed kaks kirjutas Andreas Virginiusele õnnitluseks Georg Mancelius ja kolmanda kirjutas Joachimus Burchardi.

3.2. Editeerimise põhimõtted

Andreas Virginiuse disputatsioonikogumiku transkriptsiooni tegin peamiselt Tartu Ülikooli raamatukogus asuva eksemplari digiteeritud koopia järgi (Virginus, 1635, TÜR), kuid pidin lisaks kasutama ka Helsingi Kansalliskirjastos ehk Soome Rahvusraamatukogus asuvat

eksemplari⁵ (Virginius, 1635, Kansalliskirjasto), kuna kahel lehel (st neljal leheküljel) oli allservast tükk puudu. *Manipulus*'e digitaalse eksemplari transkribeerimiseks kasutasin Transkribuse platvormi (READ-COOP SCE, 2023). Seejärel eksportisin teksti Wordi dokumenti, kuid editeerisin seda Drive'i dokumendis, et oleks lihtsam juhendajaga oma küsimusi ja kommentaare jagada. Visualiseerimiseks panin lisadesse pildi ühest *Manipulus*'e leheküljest ja selle editsioonist (vt Lisa 1).

Manipulus'e editsioonis järgisin semidiplomaatilist transkribeerimise ja editeerimise meetodit: üritasin järgida algset ortograafiat, kuid mõnigate mõõndustega. Esiteks ei võimalda tänapäeva trükitehnika edasi anda kõiki varauusaegseid iseärasusi. Teiseks esines trükises mõningaid ebaühtlusi, mida muutsin, et ühtlustada editsiooni ortograafiat.

Ruumi kokkuhoidmiseks muutsin editsioonis paginatsiooni, seega ei vasta *Manipulus*'e üks lehekülg editsiooni ühele leheküljele. Tiitellehtede, eessõna, sisukorra ja gratulatsioonide leheküljed on *Manipulus*'es nummerdamata. Nende märkimiseks kasutasin rooma numbreid ümarsulgudes. Disputatsioonides märkisin algsed leheküljenumbreid ümarsulgude vahele.

Muutsin teksti vormistust, eemaldades algteksti reavahetused, v.a siis kui algas uus lõik. Selleks et editsioonis saaks võimalikult väheste tõrgetega teha sõnaotsingut, eemaldas algtekstis olevad sõnapoolitused. Poolitatud sõnad, mille esimene pool oli ühe lehekülje lõpus ja teine pool järgneva lehekülje alguses, kirjutasin tervenisti eelneva lehekülje lõppu, nii et uus lehekülg algab alati poolitamata sõnaga. Algteksti vormistus on täielikult säilitatud epigrammidel ning mõningal määral säilitatud tiitellehtedel, mille teksti joondamisel järgisin vormistust faksiimiles, kuid eemaldas kõik sõnapoolitused.

Tekstis on kasutatud kursiivi Piibli kirjakohtadele ja sekundaarkirjandusele viidates, tsitaatidel, süllogistlikul argumentatsioonil ja järeldustel, vanakreekakeelsetel sõnadel ja ka mõndadel ladinakeelsetel sõnadel ning fraasidel, mille puhul on kursiivi eesmärgiks ilmselt esiletõstmine. Säilitasin kursiivi nii, nagu see on faksiimiles. Erandiks on Piibli kirjakohtade viidetes peatüki- ja salminumbrid ning sõna *versu* lühend v., mille puhul rakendasin läbivalt püstkirja, v.a juhul, kui Piibli kirjakohtad on pikemas loetelus või osa fraasist, mis oli läbivalt kursiivis. Piibli raamatute lühenditel (nt *Joh.*) säilitasin kursiivi ning panin kursiivi ka need lühendid, mis olid trükitud püstkirjas (Matth. 22. v. 6. → *Matth.* 22. v. 6., lk 24).

⁵ Tahaksin tänada Kjell Peterseni Soome Rahvusraamatukogust, kes saatis skaneeringu puudunud lehekülgedest.

Editsioonis eemaldasin lehekülje jalustest custosed, mis olid mõeldud raamatu köitmise lihtsustamiseks. Samuti jätsin märkimata lehekülgede alumises osas olevad poognanumbrid ja pealkirjad, mis kordusid iga lehekülje päises.

Manipulus'es on ladina- ja vanakreekakeelsete sõnade ortograafia ebaühtlane, seetõttu normeerisin seda lähtuvalt tänapäeva ortograafiareeglitest. Teksti editeerimisel lähtusin järgnevatest põhimõtetest:

- Diakriitikud kreeka suurtähel lisasin suurtähe ette seal, kus need puudusid (*Οτε* → *Ότε*, lk 20).
- Vanakreeka diakriitikud muutsin vaikimisi tänapäeva ortograafiareeglite järgi (*ἀρρωστία* → *άρρωστία*, lk 14).
- Panin diakriitikud vanakreeka keele diftongil ja ou-vokaalil teisele tähele (*ἀιτιολογίαν* → *αιτιολογίαν*, lk 12).
- Enkliitiku- ja pausieelsetes positsioonides asendasin graavised akuutidega (*ἐπί σε* → *έπί σε*, lk 36; *κατασκευήν* → *κατασκευήν*, lk 6).
- Ladina diakriitikute ebaühtlase kasutuse tõttu jätsin ühtlustamiseks editsioonis kõik diakriitikud ladina sõnadel märkimata (*maximè* → *maxime*, lk 21).
- Eelkõige trükitehnilistel põhjustel avasin kõik vanakreeka- ja ladinakeelsed ligatuurid (sh β), v.a ampersand (&), mille jätsin muutmata (vt Lisa 1).
- Humanistliku ja klassikalise ladina keele ortograafiliste erinevuste puhul jätsin ortograafia enamasti klassikalise keele normidele vastavaks ühtlustamata, näiteks ei muutnud ma ladina keele puhul sõna ja silbi alguse ning ka käändelõpu i/j erinevuseid klassikalisest keelekasutusest. Kohtades, kus sõna ja silbi alguses i/j kasutus ühtis klassikalise ladina keele normidega, muutsin i j-ks, selleks et editsiooni ortograafia järgiks läbivalt sama põhimõtet, sama tegin ka käändelõppude puhul (*Iohan.* → *Johan.*, lk 29; *obsequiis* → *obsequijs*, lk 18).
- Jätsin muutmata ae/oe (*caelo-coelo*), i/y (*sidera-sydera*) ja c/t (*annunciat-annuntiat*) erinevused klassikalise ladina keele normidest, kuna neid esines harva.
- Kirjavahemärgid ning suur- ja väiketähe kasutuse jätsin algsele kujule.

Erandid:

- Säilitasin diakriitiku heebrea võõrsõnal *Goël* (lk 46).

- Ühtsustasin u/v kasutuse erinevust sõnadel *Suecus*, *textus* ja *ubi*. Need sõnad on algtekstis nii u- kui ka v-ga. Muutsin v-d läbivalt u-ks (*Svecus* → *Suecus*, lk xii).
- Muutsin sõna *proteuangelicam* → *proteuangelicam*, sest sõna *evangelium* esines mujal v-ga.
- Parandasin leheküljenumbri 57. leheküljel (75 → 57).
- Lisasin punkti nendele Piibli raamatute lühenditele, millel seda ei olnud (*Luc* → *Luc.*, lk 13).
- Lisasin punkti lühendile M. (*Magister*) Christiernus Osaengius Suecuse nime ees (M → M., lk xii).
- Asendasin lühendi *Rerumpubl.* järel koma punktiga (*Rerumpubl.* → *Rerumpubl.*, lk x).
- Muutsin ühe teesi järjekorranumbri järel koma punktiks, sest mujal on läbivalt kasutatud punkti (XXVII, → XXVII., lk 14).
- Parandasin kirjavea sõnas *Mattyrum* → *Martyrum* (lk v).

Saksakeelsete sõnade puhul säilitasin gooti šrifti ning saksakeelsele sõnale järgneva koma tähistava kaldkriipsu asendasin komaga (*Schwessien/* → *Œchweßien*, lk xiv). Heebreakeelsed sõnad säilitasin algtekstis esinenud vormis koos vokaalimärkidega (הַעֲלֵךְ, lk 39).

Kõik lühendid jätsin teksti sees väljakirjutamata. Enamik neist lisasin lühendite nimekirja, v.a kasutatud kirjanduse viidetes lühendatud pealkirjad, mida avasin joonealustes märkustes. Ehisinitsiaale ma ei säilitanud trükitehnilistel põhjustel. Neile järgneva tähe, mis trükises oli suur, muutsin väikeseks. Samuti ei säilitanud ma erinevaid fondi suuruseid, vaid vormistasin editsiooni läbivalt sama tähekõrgusega. Väljaloetamatuid kohti tähistab küsimärk nurksulgudes [?]. Väljaloetamatutes kohtades tähistavad noolsulud (<>) seda, mis täht või märk selles kohas võib olla. Väljaloetamatutele kohtadele lisasin joonealused märkused.

Faksiimiles on mõnel leheküljel marginaalid ehk ääremärkused. Arvestades seda, et need on trükitud, mitte käsikirjalised, olid need juba enne trükkimist tekstile lisatud. Tõenäoliselt kirjutas need Andreas Virginius. Kõik ääremärkused lisasin editsioonis joonealuse märkusena vastava rea juurde, mille kõrval need faksiimiles olid (nt Ääremärkus “de”, lk 22). Joonealustesse märkustesse lisasin ka tekstis viidatud sekundaarkirjanduse autorite nimed ja teoste pealkirjad.

3.3. Tööprotsessi kirjeldus

Töö protsess algas 2023. aasta sügisel teema valimisega. Tulenevalt oma huvist vanade käsikirjade ja trükiste transkribeerimise vastu, küsisin õppejõududelt soovitusi teoste kohta, mida transkribeerida. Soovisin, et võimalusel oleks teos seotud mingil määral teoloogiaga, et mul oleks võimalus ühendada selles töös oma pea- ja kõrvaleriala, klassikaline filoloogia ja teoloogia, ning keeleoskused ladina, vanakreeka ja heebrea keeles. Õppejõudude soovitusel valisin autoriks Andreas Virginiuse ja teoseks “Manipulus disputationum theologicarum”. Enne transkribeerimise alustamist osalesin Tartu Ülikoolis 2023. aasta oktoobris Meelis Friedenthali koolitusel, mis keskendus Transkribuse platvormi kasutamisele.

Töö praktiline osa algas transkribeerimisega. Selleks laadisin oma arvutisse alla Tartu Ülikooli raamatukogus asuva *Manipulus*'e eksemplarist tehtud digikoopia PDF-formaadis ja importisin need Transkribus Desktop Client arvutitarkvarra, mille olin varem oma arvutisse paigaldanud. Transkribuses tuli mul esimese asjana teha teksti paigutuse analüüs (*Layout Analysis*) ja kindlaks määrata, millist osa tekstist soovin igal leheküljel transkribeerida. Seejärel lasin Transkribusel teha teksti tuvastuse (*Text Recognition*), millega mudel luges teksti, mis oli piltidel, ja transkribeeris selle digitaalse tekstina. Peale seda kontrollisin transkriptsiooni ja parandasin vead lähtudes trükise tekstist. Ühe *Manipulus*'e lehekülje transkriptsiooni kontrollimiseks ja parandamiseks läks mul aega keskmiselt 30–45 minutit sõltuvalt sellest, kui palju oli vaja parandada. Umbes kahe–kolme nädalaste vahedega kohtusin oma juhendaja Janika Pälliga, kellega koos vaatasime transkriptsiooni üle ja arutasime tekkinud probleeme.

Avastasin, et neljal leheküljel (vii, viii, 7, 8) on alumisest nurgast tükk koos osa tekstiga puudu. Selleks et transkriptsioonis oleks olemas terviklik tekst, võttis minu juhendaja ühendust kolleegidega Soome Rahvusraamatukogus, kus asub teine *Manipulus*'e eksemplar. Kuna sellest eksemplarist ei ole tehtud digiteeritud koopiat, pidi raamatukogutöötaja tegema puudunud lehekülgedest koopiad ja need meili teel saatma (vt Lisa 2).

Bakalaureusetöö 1. osa tutvustamise seminariks 18. märtsil 2024 olin transkribeerinud ja kontrollinud umbes 20 lehekülge ja visandanud selle põhjal esialgsed editeerimispõhimõtted, mida tutvustasin õppejõududele ja kaastudengitele. Peale seda jätkasin transkribeerimist igal nädalal, mõnel rohkem kui teisel. Aprilli keskpaigas hakkasin otsima allikaid Andreas Virginiuse, Academia Gustaviana usuteaduskonna ja disputatsioonide kohta. Bakalaureusetöö

2. osa tutvustamise seminariks 25. aprillil jõudsin põhjalikumalt läbi töötada neli allikat (von Bulmerincq, 1932, Piirimäe, 1982, Sild, 1932 ja TAP, 2015) ning nende põhjal kirjutada oma töö teooriaosa (1. ja 2. peatükk) esimese mustandi. Selleks ajaks oli mul transkribeeritud ja kontrollitud umbes 30 lehekülge. Mida aeg edasi, seda vähem aega kulus mul transkriptsiooni kontrollimisele ning 27. aprillil lõpetasin transkriptsiooni planeeritud mahus (75 lehekülge).

Esimesel korral eksportisin ma *Manipulus*'e transkriptsiooni Transkribusest, säilitades faksiimile reavahetused (*Preserve line breaks*). See tekst järgis faksiimile vormistust, kuid võttis Drive'i dokumendis palju ruumi ning sõnapoolitused takistasid sõnaotsingu tegemist. Seetõttu otsustasime juhendajaga, et selle editsiooni puhul oleks kasulikum loobuda algsest vormistusest. Seejärel eksportisin kogu transkriptsiooni teist korda ilma reavahetustega, kuid säilitasin lehekülje piiri koos leheküljenumbritega, et oleks lihtsam editsioonis orienteeruda ja seda kõrvutada faksiimilega.

Terve maikuu tegelesin transkriptsiooni editeerimise, töömeetodi ja -protsessi kirjeldamise ning teooriaosa täiendamise. Editeerimise protsessis tegelesin teksti vormistamisega, trükise järgi vastavate sõnade ja fraaside kursiivi panemisega ning teksti muutmisega vastavalt editeerimise põhimõtetele. Lisaks parandasin kirjavigu, mis olid tekkinud transkribeerimisel, ja ka neid, mis esinesid trükises. Kontrollisin üle kõigi vanakreekakeelsete sõnade ortograafia, kasutades Liddell-Scott-Jonesi sõnastiku veebiversiooni (Greek Word Study Tool, 2023). Sõnade puhul, mida ma sõnastikust ei leidnud, aitas juhendaja. Juhendaja abiga koostas *Manipulus*'e transkribeeritud osas kasutatud lühenditest nimekirja. Lühendatud sõnade õige käände/pöörde määramiseks võtsime arvesse ümbritsevat teksti. Seejärel otsisin raamatukogude kataloogidest teoseid, millele on viidatud disputatsioonides ja märkisin nende autori nime ja teose pealkirja vastava lehekülje joonealustesse märkustesse. Täpsemalt ma *Manipulus*'es kasutatud allikaid ei kommenteerinud, sest konkreetsete käsikirjade kindlaks tegemine ei ole lihtne ning vajab põhjalikumalt *Manipulus*'e ja kasutatud allikate teksti süvenemist. Kohati tundus ka, et Virginius ei kasuta sõnasõnalisi tsitaate. Joonealustesse märkustesse kirjutasin veel kõik ääremärkused, mis faksiimiles olid.

Kõige keerulisemad ja aeganõudvamad osad minu tööprotsessist olid vanakreekakeelsete sõnade parandamine transkriptsioonis (vt peatükk 3.3.1.), kuna mudel tegi palju vigu, ja *Manipulus*'e teksti ortograafiliste ebaühtluste editeerimine (vt peatükk 3.3.2.). Samuti oli keeruline editsiooni vormistuse paika panemine. Enne transkriptsiooni eksportimist Transkribusest oleksin pidanud põhjalikumalt mõtlema vormistuse peale ja katsetama väiksemate teksti osadega. Transkribeerimisega poole peale jõudmiseks kulus umbes kaks

kuud, aga teise poole tegin aja sunnil ära ühe nädalaga. Oleksin pidanud paremini oma aega planeerima, et töömaht oleks jaotunud ühtlasemalt. Samas ei osanud ma ette näha kõiki ülesandeid ja väljakutseid, millega mul tuli tegeleda, sest ma ei olnud varem sellise iseloomuga praktilist tööd koostanud.

3.3.1. Peamised probleemid transkribeerimisel

Manipulus'e tekst sisaldab nelja erinevat keelt (ladina, vanakreeka, heebrea ja saksa). Kuna kõige rohkem on kasutatud ladina keelt, valisin transkribeerimise mudeliks Noscemus 5, mis tuvastab ladina ja vanakreeka keelt. Proovisin ka Noscemus 6-t, kuna aga pealtnäha suuri erinevusi ei olnud, otsustasin jätkata Noscemus 5-ga. Saksakeelsete sõnade transkribeerimisel ei tekkinud probleeme. Kuigi need olid faksiimiles gooti šriftis, luges mudel need enamasti välja. Probleemiks olid heebreakeelsed sõnad. Kuna Noscemus 5 heebrea keelt ei loe, tuli mul heebreakeelsed sõnad ise transkribeerida. Heebreakeelseid sõnu oli kokku viis. Probleem tekkis ühe sõnaga (Virginius, 1635: 57), mille üks vokaalimärk oli segane, kuid oma heebrea keele õppejõu⁶ abiga sain kindlaks määratud, mis vokaalimärk seal olema peaks.

Kuigi mudel on treenitud transkribeerima lisaks ladina keelele ka vanakreeka keelt, tekkis vanakreeka keelsete sõnade transkribeerimisel mitmeid probleeme. Vanakreeka keelsete sõnad esinesid enamasti üksikute sõnadena ladinakeelse teksti sees ja seetõttu oli mudelil keeruline neid alati ära tunda ja õigesti transkribeerida. Pikemate vanakreeka keelsete fraaside puhul tuli mul vähem parandusi teha. Vanakreeka keelsete sõnade transkribeerimise tegid keeruliseks ligatuurid, mida mudel luges õigesti välja vähestel kordadel. Lisaks tuli parandada diakriitikuid ja *iota subscriptum*'eid, mille mudel märkis valesse kohta või ei märkinud üldse.

Ladina keele transkribeerimisel oli korduvaks probleemiks ae- ja us-ligatuurid. Kuna ae-ligatuur esines paljudel kordadel sõnades, mis olid kursiivis, tegi mudel palju vigu selle ära tundmisel. Kursiivis ae-ligatuur on rohkem kokku pressitud kui püstkirjas ja seetõttu luges mudel ae asemel enamasti a. Us-ligatuuri puhul märkis mudel us asemel enamasti o. Probleeme esines veel nasaalkriipsuga. Enamasti tundis mudel nasaalkriipsu ära ja kirjutas vastavas kohas am, em, om, um, an, on või en. Samas mõnel korral ei tundnud mudel nasaalkriipsu ära või luges hoopis mõne viimasel silbil oleva diakriitiku nasaalkriipsuks.

⁶ Tänu sõnad Tartu Ülikooli judaistika lektorile ja heebrea keele õppejõule Anu Põldsamile.

Tähed f, r, s ja t on faksiimiles mõningal määral sarnased ja tulenevalt trükise kvaliteedist kohati raskesti välja loetavad. Sellest tulenevalt ajas mudel neid tähti mitmel korral segi. Palju vigu tekkis ka is-lõpuliste sõnadega. Sarnaselt ae-ligatuurile, olid is-lõpulised sõnad tihti kursiivis, mistõttu oli sõna lõpp veidi kokku surutud ja mudelil oli raskusi selle ära tundmisega ning kirjutas is asemel a, e, i, u, um või us. Mõningaid probleeme oli mudelil veel i- ja j-tähe eristamisel. Kohati oli j-tähe alumine osa väga lühike ning mudel luges seal j-tähe i-ks. Faksiimiles ei ole eristatavad number ühe araabia ja rooma variant, mistõttu pidin ma ümbritseva numeratsiooni järgi kontrollima, kas kasutusel on rooma või araabia numbrid, ning tegema transkriptsioonis vastavad parandused. Pärast transkriptsiooni eksportimist Transkribusest Drive'i dokumenti, selgus editeerimise käigus, et Transkribuse programmis ei ole eristatavad väike l-täht ja suur I-täht, mistõttu selgus, et mudel oli mitmel korral nende kahe tähe puhul transkriptsioonis vea teinud.

3.3.2. Peamised probleemid editeerimisel

Transkriptsiooni editeerimisel oli peamiseks küsimuseks, kas ja kui palju muuta *Manipulus*'e tekstis esinevaid kirjavigu, ebaühtluseid ja ladina ning vanakreeka keele erinevusi klassikalise ladina ja vanakreeka keele ortograafiast.

Üheks probleemiks olid ebaühtlused ladina keele ortograafias. Näiteks esines ebaühtlast j-tähe kasutust nii erinevate sõnade kui ka ühe ja sama sõna puhul. Näiteks oli sõna *iam* kirjutatud mõnel korral i-ga ja mõnel korral j-ga. Kõige rohkem kõikus i/j-tähe kasutus Johannese evangeeliumi lühendis (*Ioh./Joh.*). Samuti kõikus u/v-tähe kasutus sõnades *Suecus*, *evangelium*, *textus* ja *ubi*.

Teiseks probleemiks olid kirjavead. Neid ei olnud palju ning enamasti olid need vead kirjavahemärkide kasutuses. Põhjalikult ma kirjavahemärkide kasutust ei analüüsinud, kuna ma ei tõlkinud teksti ega süvenenud seetõttu põhjalikult teksti sisusse ja vormilisse ülesehitusse. Parandasin mõned üksikud kirjavahemärgid, mis olid selged kirjavead.

Kui ma eksportisin Transkribusest transkriptsiooni ilma algteksti reavahetusteta, tekkis probleem lehekülgedel, kus olid heebreakeelsed sõnad. Ma olin lisanud heebreakeelsed sõnad Transkribuse transkriptsiooni enne eksportimist ja seetõttu muutus eksporditud tekstis teksti suund peale heebreakeelset sõna vastupidiseks (paremalt vasakule). Pidin nende lehekülgede jaoks kasutama reavahetustega teksti ja reavahetused ning poolitused käsitsi eemaldama.

4. Editsioon

(i)

Manipulus
DISPUTATIONUM
THEOLOGICARUM
*In Regia Academia Dorpatensis.
quae est in Livonia, congestus &
publice discussus*

ab

ANDREA VIRGINIO SS.
Theolog. D. & Professore Primario,
nec non supremi Consistorij
Adsessore.

*Desine, cur numen nemo sine numine cernat,
mirari, Solem quis sine Sole videt?*

DORPATI LIVONORUM.

Excudebat JACOBUS PISTORIUS, Anno 1635.

(ii)

*Hic scopus unus erit, multis prodesse, nocere
nemini, amare bonos, & tolerare malos.*

(iii)

*Magnificis, Nobilissimis, Amplissimis
& Consultissimis viris*

Dnn. { BURGGRAVIO,
CONSULIBUS,
SYNDICO &
SENATORIBUS

Inclytæ Reipublicæ Rigensis,
Dnn. Mecaenatibus & Fautoribus
honorandis

*Benedictionem, pacem & gratiam a Deo Patre
per Jesum Christum, in Spiritu S. precor
ex animi sententia.*

Quantum utilitatis, *Viri Magnifici*, disputationes Theologicae juventuti studiosae afferant, satis superque docet experientia, stultorum Magistra. Quid enim disputationes sunt aliud, quam diversarum sententiarum collationes, quibus veritas magis magisque eruitur, inque lucem apertissimam profertur? Contraria namque

(iv)

juxta se posita magis elucescunt: quam ob causam in omnibus etiam scientijs non tantum *θέσις* sedulo inculcatur, sed eidem quoque *ἀντίθεσις*, quod ipsa ad ejus illustrationem quam plurimum faciat, non inconcinniter adjungitur; in disciplinis quoque practicis non tantum virtutes, quas sectari oportet, proponuntur, sed & illis opposita vitia, quae fugere decet, non incomposite explicantur: Et ne extra oleas vagemur, in Theologia non tantum vera & ad salutem consequendam necessaria doctrina traditur, sed & falsa haereticorum dogmata, quibus salus hominum intervertitur, autoritate SS. literarum solide refelluntur: Quem vero in finem alium id fieri consuevit, nisi ut veritas per antithesin sole illustrior reddatur, & ab omnibus corruptelis vindicata extra omnem prorsus controversiam ponatur? Nam ut *Nazianzen. l. 1. de Theol.*⁷ scripsit: *Veritas Logicis disputationibus eruta in lucem profertur, & ut lapidum conflictu attrituque ignis; ita inventis argumentis explicatisque verum elicitur, & veluti exprimitur.* Verum non *ad hoc* tantum proficuae sunt disputationes Theologicae, ut veritas rerum divinarum a lumine rationis naturali longissime remotarum in lucem quasi producat, & producta ab omnibus depravationibus vindicetur: Sed & plures hinc alij haut minoris momenti fructus ad nos redundant: Nam veritate doctrinae coelestis per

⁷ Gregorius Nazianzenus (329–390) *De Theologia liber primus*. Vaheallikana kasutas Virginius Ilmselt Amandus Polanus von Polansdorff'i teost *Logicae libri duo* (Basel, 1598), kus 431. leheküljel on tsiteeritud Nazianzenuse teost. Ilmselt kasutas Virginius Amandus Polanuse teose peatükki disputatsioonidest allikana *Manipulus*'e eessõna kirjutamisel.

(v)

antithesin in disputationibus illustrata, nec non ab Haeticorum *φλαρρίαις* ac fallacium argutiarum quisquilijs purgata & asserta, *fideles* in vera religione adeo confirmantur, ut sanguinem potius cum vita profundere non dubitent, quam ad apostasian se flecti patiantur, attestantibus innumeris S. Martyrum⁸ exemplis: *Infidelium* etiam perquam multi in disputationibus Theologicis erroris convicti in rectam salutis viam adducuntur, & caetui fidelium, extra que nulla speranda salus, aggregantur, haeresiarchis plerisque veritati assurgere, palmamque dare nolentibus, pudore suffusis, aeternoque exitio mancipatis. Caeterum quatum utilitatis etiam *Studiosi* ex disputationibus Theologicis reportant, id in propatulo esse duco: Illi n. quibus disputationes Theologicae curae cordique sunt, non modo accurata articulorum fidei cognitione imbuuntur, sed etiam preciosum a vili discernere, ac inania haeticorum *τερθρέματα* refellere discentes ad summum eruditionis Theologicae fastigium evehuntur: Econtra vero *illi*, qui se disputationibus ejusmodi non modo subtrahunt, sed adunco etiam naso eas, suspendere assolent, post carecta quasi latitantes, ac privatis lectionibus operam suam unice, dantes, *ἀκριβεία* Theologica, ac *δυνάμει*. Adversarios redarguendi plane destituuntur, quin & mataeologorum, quam Theologorum, nomen rectius

(vi)

merentur; Quod si enim in campum disputationis cum Antagonista nonnunquam descendere cogantur, adeo turpiter se dant, ut veritatem eos rectius prodere, quam tueri dicas, qui tamen heluones librorum prae caeteris videri volunt. Sed quid multis utilitatem disputationum Theologicarum depraedicem, cum sola *Christi & Apostolorum autoritas* que sufficiens nobis addere possit incentivum, ad eas non solum magnificiendas, verum etiam sedulo frequentandas: Ipse etenim *Christus*, in quo omnes scientiae & sapientiae thesauri absconditi fuerunt, crebriores cum sectis *Pharisaeorum & Sadducaeorum* instituit disputationes, quibus illos in tantas etiam redegit angustias, ut herbam ipsi porrigere haut raro coacti fuerint, ut videre est *Johan. 3. v. 2. & seqq. c. 5. v. 41. & seqq. c. 8. v. 12. & seqq. c. 10. v. 32 & seqq. Matth. 15. v. 1 & seqq. c. 21. v. 23 & seqq. c. 22. v. 16. & seqq. v. 23. & seqq. v. 34. & seqq. Marc. 12. v. 19. Luc. 20. v. 23. Apostoli* etiam cum Judaeis & gentibus acerrimos saepenumero sustinuerunt conflictus, *Petrus Act. 4. v. 7. & seqq. c. 5. v. 28. & seqq. Paulus c. 13. v. 45. c. 17. v. 18. & seqq. c. 22. v. 1. & seqq.* Quibus accedit, quod *δύναμις τοῦς ἀντιλέγοντας* arguendi, quae, gratia Dei adjuvante, non nisi frequenti disputationum exercitio

⁸ Faksimiles on *Mattyrum*.

comparatur, in Episcoporum ac Theologorum partibus officij primas teneat, teste Apostolo Tit. 2. v. 9. Verum quanta quanta etiam sit disputationum

(vii)⁹

Theologicarum utilitas ac necessitas, non carent tamen suis osoribus & obtrectatoribus, inter quos cumprimis familiam ducunt, qui tam praeclara *δυνάμει*, vel non sunt instructi, vel tanta eruditione non pollent, ut in publicum prodire audeant, juxta tritum istud: *Ars non habet osorem, nisi ignorantem*. Ne autem *tales* a quoquam existimentur, ignorantiam & obtrectationes suas egregie palliare didicerunt, oggerentes, disputationes Theologicas nil nisi mera dissidia & contentiones parere, quas D. Apost. summo vult studio vitari Tit. 3. v. 9. Verumenim vero inter contentiones & disputationes Sacras magnum intercedit discrimen, quod sugillatores illi vel inscij vel data opera, attamen incassum evertere ac tollere laborant: *Illae* enim non nisi victoriam; *hae* tantum veritatem quaerunt: *Illae* saepenumero schisma faciunt inter ejusdem fidei socios; *hae* dissensiones quidem pariunt, sed ab haereticis: Dissidia autem cum haereticis habere non est contentionis, sed pietatis, inquit *Chrysostomus*: *Illae* ab Apostolo serio sunt prohibitae; *hae* in Ecclesia utiliter retinentur, quod vix ulla detur melior ad indagandam veritatem via, quam hujusmodi sententiarum collationes. Nam ut *Augustinus* scribit *de doctrina Christ. c. 31.*¹⁰ *Disputationis disciplina ad omnigena quaestionum, quae in S. literis sunt, penetranda & dissolvenda, plurimum valet, tamen ibi cavenda est libido*

(viii)¹¹

rixandi, & puerilis quaedam ostentatio, adversarium decipiendi. Ne autem disputationes Theologicae definitos limites transiliant, nec in odiosas degenerent contentiones, *certarum regularum* cancellis, intra quos se Disputatores contineant, a Doctoribus Ecclesiae includuntur: Est autem regularum istarum *prima*: In disputationibus Sacris sine Scripturarum divinarum autoritate nihil est asserendum: Sola enim Scriptura est norma controversiarum fidei, cum qua quod non congruit, eadem facilitate rejicitur, qua asseritur. *Secunda*: Disputator preciosum a vili discernere sciat h. e. sententiam veram in suis fundamentis recte intelligat, ac opiniones falsas probe teneat, ne quid Adversario affingat. *Tertia*: In quaestionibus dubijs, quae in Scripturis expresse definitae non sunt, suspendendum potius

⁹ Selle lehekülje transkribeerimiseks kasutasin Soome rahvusraamatukogu eksemplari.

¹⁰ Augustinus *De doctrina Christiana*.

¹¹ Selle lehekülje transkribeerimiseks kasutasin Soome rahvusraamatukogu eksemplari.

judicium, quam temere quid statuendum. *Quarta*: Argumenta rationis non nisi parce afferantur, & postquam sententia jam satis ex Scripturis corroborata est, vel ex abundanti, & in Adversariorum majorem confusionem, ut iisdem, quibus pugnarunt. armis prosternantur. *Quinta*: Contra hostes veritatis cum severitate defendenda est veritas. *Sexta*: Ad disputationes sacras afferendus est animus humilis, & discendi cupidus, remotis omnibus altercationibus, in ijs praesertim quaestionibus, quae certam scripturarum definitionem non

(ix)

habent. *Septima*: Etsi sine syllogistica collectione disputare nemo potest; non tamen opus est semper explicitis syllogismis: Saepe enim ad convincendum adversarium simplex Scripturae dictum sufficit. Quod si in omnibus expliciti exigantur syllogismi, contentiones potius emergunt de notionibus Logicis, quam disputationes utiles de rebus Theologicis. *Octava* Disputantes simplici dicendi genere utantur, ne, dum veritatem verbis nimium ornet, per verba veritatem amittant. *Nona*: In disputando non quaeratur victoria, sed veritas. Ad normam praescriptarum regularum collationibus sententiarum exactis & peractis, studium pro veritate certandi tantum abest a contentionis vitio, ut potius homines dissentientes pacis vinculo connectat, ut *August. l. 4. contra Crescon. grammat. c. 3.*¹² scribit. Ad istarum regularum amussim & *Ego*, quod absque jactantia dictum volo, disputationes meas Theologicas, quarum *quadraginta quinque*, annumeratis duabus istis, quas, *me Praeside & Decano, Reverendi & Clarissimi Viri Dn. Georgius Mancelius & Dn. Petrus Goetschenius, Uterque SS. Theol. Licent. & Profess. Ille Ordinarius, & Supremi Consistorij Adessor, nec non Ecclesiae Dorpatensis Pastor primarius; hic extraordinarius & Graecae linguae Ordinarius, publicae censurae ac ventilationi subjecerunt, intra triennium publice discutiendas proposui, ratione*

(x)

circumstantiarum habita, quoad ejus fieri potuit, exegi, ijsque per omnia conformare studui. Ex illis nunc *Octodecim* in unum volumen redactas sub *Amplissimi Vestri nominis fulgore, Viri Magnifici & Nobilissimi*, in lucem emitto, tempore forsitan minus oportuno, ubi qui ad clavum Rerumpubl. sedent, legendis & pervolvendis illis forte minus vacare possunt. Sed quemadmodum *Diogenes*, cum in summa urbis trepidatione cunctos ad arma confugere, proque patria pugnam capessere animadverteret, ipse quoque in dolio suo sese agitabat, ne solus in tanta omnium sollicitudine otiari, adeoque nihil agere videretur; ita in hac periculosa

¹² ¹ Augustinus *Contra Cresconium Grammaticum* liber 4.

patriae ac Reipublicae vestrae inclutae turbatione, dum hostis canit classicum, & omnia perstrepunt armis, ego quoque dolium meum volvere, atque ex armamentario Spiritus S. spiritualis militiae arma in apricum producere volui. Vobis autem *Mecaenates amplissimi*, debetur hic meus qualiscunque labor, qui tanta polletis autoritate, ut contra virtutum sandapilarios & bonae mentis tortores eum tueri possitis; eaque pietate pariter, ac humanitate, ergaque S. literarum cultores amore, ut velitis: Vos militiae Christianae strategi estis fortissimi, quorum nutu terra haec Livonum de Crabronibus Pontificijs religionem orthodoxam infestantibus victoriam sibi audet spondere, & qui mea quoque ad vos non rediret militia? Vos

(xi)

estis, quos in isto honoris fastigio, in isto bonorum aestimio, in ista nominis celebritate rarus Dei favor & virtus vestra eximia collocavit, ut neminem non meliori lutò satum ultro vobis devinciatis utroque cultu & amoris & honoris: Vos estis praefulgida illa poli *Livonici* sydera, quibus haec terra collustratur; & quae ut Helicen & Arcton omnes intuentur; & illorum radijs ego quoque non incalescerem <?>¹³ Vestra in me benevolentia omnino dignissima est, quae posteritati cum honoris praefatione perpetua se commendet, nullis unquam temporum aetatibus expungenda: in vestra denique incolumitate fiduciam concipio cum pletate & literis duraturi *floris, honoris & felicitatis*. Accipite ergo hanc meam qualemcunque propensae in vos voluntatis ac devotae mentis significationem, nec quicquam dubitate, quin a studiosissimo nominis vestri cultore proficiscatur, qui praeter preces & observantiam nihil habet, quo de vobis bene mereatur: Illa vero ne ullo tempore deficiant, indefesso annitetur studio. Sic valete, *Mecaenates Optimi*, & mihi porro favere non desistite. Ex meo *φροντιστηρίῳ* Dorpatano, die Ascensionis Dominicae, Anno 1635.

N. & A. V. M.¹⁴

Observantissimus

ANDREAS VIRGINIUS Nobil. Pom.

Haereditarius in Ἐχθωβίεν, SS. Theol. D.

& Profess. primarius, ut & Consistorij

supremi Adessor.

¹³ <?> – tint on veidi laiali läinud, aga siin tundub olevat küsimärk (?).

¹⁴ N. & A. V. M. – lühend võib olla *Nobilissimis et Amplissimis Viris Maecenatibus/Magnificis* (vt eessõna lk x).

(xii)

Index geminus

Prior continens nomina Respondentium.

1. Jacobus Langstadius Erffurtensis.
2. Petrus Cornerus Gothus, Pastor Castrensis.
3. M. Nicolaus L. Nycopensis Suecus.
4. M. Petrus Turdinus Both.
5. Claudius Johannes Thesselesius Wib. Car.
6. Jacobus Langstadius Erffurt.
7. Nicolaus Olai Calmaria-Suec. Phil Candid.
8. M. Heinricus Boismannus Wiburgo-Carel.
9. Christiernus Eccardus Quedlinburg. Saxo.
10. M. Nicolaus Laurentij Nycopensis Suecus.
11. M. Christiernus Osaengius Suecus.
12. Jacobus Langstadius Erffurt.
13. { Petrus Anundi Calmariensis de textu priori.
M. Magnus Paulinus Suecus, de textu posteriori.
14. Martinus Petri Gelaeus Medelpadia-Suecus.
15. M. Sueno Bernhardi Junepolino-Suecus.
16. Nicolaus Olai Calmariensis, Philos. Cand.
17. Petrus Anundi Calmariensis.
18. Benedictus B. Brusaeus Smoland. Suecus.

(xiii)

Index posterior

Continens seriem Disputationum.

1. *De Universali Hominum ad Salutem aeternam vocatione.*
2. *De Filij Dei incarnatione, ex dicto ad Gal. 4. v. 4. 5.*
3. *De duabus in persona Christi naturis.*
4. *De personali duarum in Christo naturarum unione.*
5. *De Communicatione idiomatum in Christo.*
6. *De tergemino Christi officio.*

7. *De gemino statu Christi, exinanitionis & exaltationis* ex Philipp. 2. v. 6, 7, 8.
8. *De miraculosa & salutifera servatoris nostri conceptione & nativitate.*
9. *De hypocritico, haeretico & superstitioso Papistarum jejunio.*
10. *De cruenta passione & morte Christi.*
11. *De passione & resuscitatum Christi* ex 1. Pet. 3. v. 18, 19, 20.
12. *De gloriosa & salutifera triumphatoris nostri J. C. resurrectione.*
13. *De ascensione & Exaltatione Christi* ex c. 4. v. 8, 9, 10. Epist. ad Ephes. & Ps. 110. v. 1, 2.
14. *De Spiritu S.* ex Johan. c. 15. v. 26.
15. *De mysterio SS. Trinitatis* ex 1. Joh. 5. v. 7.
16. *De Universali merito Christi.*
19. *De Justificatione Evangelica.*
18. *De aeterna praedestinatione.*

(xiv)

19. *Disputatio Solennis de Justificatione* ex Rom. 3. v. 24.¹⁵

NB. 1. Singulis fere disputationibus selectiora subjeci Corollaria, quibus difficiliora partim S. Scripturae dicta enodantur, partim quaestiones quaedam arduae explicantur, quae diligens Lector investigare non gravabitur.

2. *σφάλματα* Typographica si quae alicubi occurrant, ipse Lector etiam benevolus corrigat, peramanter rogo.

IN

Reverendi admodum, Nobilis, atque Excellentissimi Theologi

Dn.

ANDREAE VIRGINIJ

haereditarij in Schwaben, SS.

Theol. D. & Profess. primarij, nec

non Proto-synedrij Adessoris, &c. Amici,

Collegae & fratris sui in Christo medullitus

amandi,

¹⁵ 19. disputatsioon on teise teoloogia professori Georg Manceliuse litsentsiaadidissertatsiooni.

THEOLOGICAS DISPUTATIONES,

EPIGRAMMA.¹⁶

*Non temere, ANDREA, impositum tibi nomen ab ipso.
fortius a forti (credo) fuisse, VIRO.*

(xv)

Scilicet ut gladius tibi sint sacra dogmata Verbi,
atque vibres labijs tela sacrata tuis.

*Nec temere impositum pura cognomen ab ipsa
VIRGINE, quae nullum corpore tacta virum.*

Scilicet ut jactes munus nomenque JEHOVAE,
& solum CHRISTUM non simulanter ames.

*Hoc facit: hoc doctae testantur, amice, palaestrae,
quas scio TE nostris suppeditasse LIVIS.*

*Non itaque ANDREIAE forti caret omine nomen;
mascula nam virtus TE decet esse VIRUM.*

*Nec quoque VIRGINIJ puro caret omine nomen:
illustras etenim dogmata pura DEI.*

*Perge aperire dolos, queis tetrae filia noctis,
HAERESIS, incautos in Phlegetonta trahit.*

*Perge pie & docte a falso discernere verum,
vera DEI ut laus hinc, vestraque fama siet.*

*Perge, inquam, a tenebris claram discernere lucem,
Luceat & clarum nomen ut usque tuum.*

εὐ. ἔν. scripsit

GEORGIUS MANCELIUS SS. Theol.

Licent. & Professor. Ordin. Supremi Consistorij

Adessor, & ad D. Johan. Pastor primarius,

districtusque Dorpat. Praepositus,

p. t. Academiae Pro-Rector.

¹⁶ Kõik kolm epigrammi on lisatud Academia Gustaviana (1632–1656) ladinakeelse juhuluule tekstikorpusesse.

Aliud ejusdem auctoris.

Tune VIRUM praestas te, Excellentissime Doctor?

Immo VIRUM: loquitur publica fama DEI.

Macte VIR ingenio & studio solerte, fidelis

in DOMINI praestans, serve reperte, domo.

(xvi)

Inter ut insultus varios pugnasque frequentes,

de victo, palmam victor, ab Hoste feras.

O tam si faveat Numen coeleste precanti,

VIRGINIUM ut maneant Sethia secla meum!

EN! novus Arctois oritur nunc Phosphorus oris,

Et nova diffundunt sydera ab axe jubar.

Cedite vos tenebrae; lux orta est: cedite agrestes

Divae; Livoni dant Heliconam novam.

Eusebii, Themidos, Sophiaeque sacraria pandunt

Ingenijs prompti consilijque Viri.

Inter quos primum nomenque decusque meretur

VIRGINIUS, nova quem structa Lycea stupent.

Disputat, a vero falsum secernit, acute

Explicat, Haeretico quae implicuisse placet.

Haec sat id ostendunt, quae publicus excipit usus,

Dogmata perdocta nempe polita manu.

Sit felix, valeat, surgenti magna Lyceo

Incrementa suis nisibus hisce paret.

Vos hinc Peibaeae Nymphae, ac Embeccidaeque

Najades egregium suspicitote Virum.

Vos quoque quae DERPTAE miratur, Lumina, Pubes,

Fido collegae, quaeso, favete diu.

JOACHIMUS BURCHARDI

Dicasterij Wolgastani Consil.

(1)

DISPUTATIO I.

De

UNIVERSALI HOMINUM
AD SALUTEM AETERNAM
VOCATIONE.

*In Solenni Inaugurationis Regiae
Academiae Dorpatensis festiuitate*

15. Octobr. Anno 1632.

celebrata.

Respondente JACOBO LANGSTADIO

Erffurdia-Thuring.

Προίμιον.

Θέσις I.

Insignis admodum extat *de promulgatione Evangelij Universali* in Epist. ad Roman. c. 10. v. 18. Sententia ex Ps. 19. v. 4. ab Apostolo huc translata, quae talis: *In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terra verba eorum.*

II. De promulgatione, *inquam*, Evangelij

(2)

Universali Apostolum hunc textum allegatum intellexisse nemini profecto dubium esse potest. Agit namque eo in loco de medio & organo fidei consequendae, atque ex antecedentibus tandem v. 17. concludit, fidem esse ex praeconio & auditu verbi divini: Ne quis vero se excusare possit, quasi verbum non audierit, statim v. 18. praeoccupationem subijcit, ostendendo, non Dei sed ipsorum hominum culpam esse, quod non audierint, adeoque neminem ignorantiam suam praetendere posse: Rationem v. 19. addit ex Psal. 19. v. 4. depromptam: *quinimo*, inquiens, *in omnem terram exiuit sonus eorum, &c.*

III. Per relativum ergo (*eorum*) 1. q. digito indice monstrantur ipsi Apostoli, quos Christus doctrinam Evangelij annunciatum iussit egredi in universum mundum Marc. 16. v. 15. cuius mandato postmodum fidele quoque praestiterunt obsequium v. 20. adeo ut D. Apostolus non dubiter affirmare,

(3)

Evangelium praedicatum esse *universae Creaturae, quae sub caelo est. Col. 1. v. 23.*

IV. 2. Per *sonum & verba eorum* intelligitur ipsa doctrina Evangelij, quae praeconio Apostolorum per omnem terrarum orbem clarissimae tubae instar sonuit, dicta ab Apostolo, vestigia LXX. interpretum insecuto, *φθόγγος* h. e. vox & litera vocalis, ad denotandum *modum & medium*, quo usi sunt Apostoli in doctrina Evangelij propagandam: Quod enim dogma primum *viva voce* tradiderunt, id postmodum in *litteras* redactum Ecclesiae Dei preciosissimi thesauri loco reliquerunt.

V. In fontibus Hebraeis extat nomen קָו h. l. cum affixo dagessatum קָוָה quod descendit a radice קָוָה h. e. incumbendo expectavit, praestolatus est, incubuit; atque inde significat lineam, regulam, Canonem; vel amussim, cui in extruendis aedificijs incumbunt, vel quam diligenter observant fabri lignarij, & caementarij.

(4)

VI. Per *metaphoram* vero hic tribuitur doctrinae Evangelicae, ministerio Prophetarum & Apostolorum nobis revelatae, quippe cujus ad normam & censum domus Spiritualis Ecclesiae I. *Cor. 3.v. 9. Hebr. 3. v. 6.* erigitur, omniaque dogmata fidei exiguntur, atque examinantur, adeo ut quod cum S. Scriptura Prophetica & Apostolica vere consonat, ceu verum tantum sit recipiendum; quod vero ab ea vel ex toto vel ex parte dissonat, ceu falsum omnino rejiciendum; confer hic loca 2. *Cor. 10. v. 13. Gal. 6. v. 6. Philip. 3. v. 16.*

VII. 3. Per *omnem terram* intelliguntur omnes plagae orbis terrarum, Asia, Africa, Europa, America: Per fines vero orbis terrarum Insulae maris designantur, ut sit sensus: *Evangelium non tantum nobiliores omnium partium terrae regiones & urbes, sed cunctos insuper angulos mundi quoque personuit, Marc. 16. v. 20. Col. 1. v. 23.*

IIIX. Quaeritur autem non immerito,

(5)

an singuli Apostoli omnia in Universum loca terrarum juxta mandatum Christi Matt. 28. v. 19. Marc. 16. v. 15. adierint? Resp. quod non: Ad id enim mandatum Christi ipsos non obstrinxit: Omnes quidem Apostoli *conjunctim* considerati mandatum & potestatem acceperunt *ubique* terrarum h. e. per totum orbem praedicandi, quod etiam postea fecerunt, dum orbem terrarum inter sese distribuerunt, quo de consulas *Niceph. l. 2. c. 1.*¹⁷ cum quo

¹⁷ Arvatavasti Nicephorus Callistus Xanthopulus *Historia Ecclesiasticae* liber 2.

consentit etiam *Ruffin. l. 1. hist. Eccl. c. 9.*¹⁸ Singuli vero *seorsim* considerati mandatum & potestatem acceperunt *ubicunque* terrarum h. e. in quemcunque terrae locum venerint, praedicandi: Vocatio enim illorum nulli locorum erat adstricta.

IX. Caeterum cum a praeconio verbi Catholico dependeat *Universalitas vocationis*, de hac quoque occasio disserendi nobis praebetur, cumprimis, quod *praesenti actui*, quo nova Academia hisce in oris Arctoïis, *verbi divini*

(6)

docendi, longe lateque disseminandi, & ad seram usque posteritatem propagandi gratia, autoritate ac munificentia Regia recens fundata, nunc solenniter, *quod fausto, precor, sydere fiat*, inauguratur, apprime conveniens appositaque videatur.

X. Ut autem hoc thema certis includatur, cancellis, *έν βραχεϊ* id *θετικῶς* solummodo perstringam 1. *κατάστασιν* formando. 2. *κατασκευήν* adornando h. e. sententiam orthodoxorum confirmando.

κατάστασις vel quaestio.

XI. Sententia omnium Orthodoxorum, *cui & nos ore & corde subscribimus*, de vocatione hominum ad salutem haec est, quod vocatio ista sit *per se & respectu intentionis Dei*, Universalis atque efficax.

XII. Priusquam vero ad confirmationem hujus sententiae progressum faciamus, praelibandae veniunt nonnullae distinctiones, propositae quaestioni haut exiguum lucis afferentes.

(7)¹⁹

Et 1. quidem observationem meretur distinctio *inter vocationem ipsam, & vocationis modum atque ordinem*: De *vocatione ipsa* quaestio proposita est intelligenda: Vocatio enim ipsa *ex se & sua natura* est Universalis, ad omnes in Universum homines indifferenter se extendens.

XIII. Vocatur autem *Universalis*, 1. & quidem *potissimum* ratione *intentionis DEI*, qua vult, ut omnes, nullo excluso, veniant, & verbum audiant: Principalis enim status in hac quaestione consistit: *Virum vocatio sit Universalis ex intentione DEI* h. e. utrum Deus gratiam suam omnibus in Universum hominibus offerre, adeoque omnes indifferenter ad salutem vocare constituerit? 2. *ratione mandati*: nam & hoc in quaestionem venit, *num Deus etiam praeceperit verbum suum in toto orbe annunciari?* 3. *ratione promissionis*: siquidem & de hac quaestio solet moveri, *num Deus etiam omnibus suum favorem & misericordiam*

¹⁸ Rufinus Aquileiensis *Historia Ecclesiasticae* liber 1.

¹⁹ Selle lehekülje transkribeerimiseks kasutasin Soome rahvusraamatukogu eksemplari.

polliceatur? 4. ratione

(8)²⁰

ipsius praeconij, quod itidem quaestionem parit maxima difficultate intricatam, *num etiam praeconium verbi ad omnes homines pertingat?* Singulae vero hae quaestiones *partim* in *κατασκευῆ* sententiae verae, *partim* in publica *ἀνασκευῆ* sententiae falsae enodabuntur & resolventur.

XIV. Interim vero non negamus, vocationem in eventu saepissime fieri *particularem*, non ex *odio Dei, sed culpa hominum*; atque sic *ex accidenti*, & quidem *duplici* ratione 1. quatenus culpa majorum amissum verbum non semper actu praedicatur ubique, quod tamen ubique praedicari Dominus voluit. 2. quatenus ijs etiam in locis, ubi annunciatur verbum Dei, quidam Epicuraeo contemtu id aspernantur, & furiose a se repellunt, adeoque regno Dei se indignos faciunt *Act. 13. v. 46.*

XV. Porro *modum* atque *ordinem vocationis* quod attinet, is plurimum variatur: Alius enim 1. est *specialis, apertus, directus, illustris, & manifestus*, eumque vicissim in *ordinarium & extraordinarium*

(9)

distinguimus: *Extraordinarius* est, cum quis immediate *vel* per ipsam Dei vocem, *vel* per insigne quoddam, miraculum ad lucem Evangelij convertitur: qualis fuit conversio Sauli, *Act. 9. v. 5. & seqq.* *Ordinarius*, cum homines per externum & visibile verbi ministerium vocantur.

XVI. 2. Alius est *generalis, obscurus, atque implicitus vel indirectus*, ad quem spectant *quatuor* Universales poenitentiae praecones, quibus Ethnici ad inquisitionem veritatis invitantur, quales sunt 1. *notitia Dei naturalis* in visibilibus mundi operibus proposita *Rom. 1. v. 19. 20. 21.* 2. *propria conscientia*, quae intus dictitat hominibus, esse numen & vim divinam, quae omnia contueatur, & poenam repetat improbitatis *Rom. 2. v. 15.* 3. *Celebritas Ecclesiae*, quam Deus in celebri loco collocavit, ut exinde fama de Deo omnibus innotescere posset. 4. *Exempla eorum*, qui ex gentilitate ad veram Ecclesiam conversi sunt *Act. 2. v. 5.* Quae exempla nihil sunt aliud, quam veri

²⁰ Selle lehekülje transkribeerimiseks kasutasin Soome rahvusraamatukogu eksemplari.

(10)

concionatores, quibus ad Ecclesiam veram vocantur gentiles extra Ecclesiae pomaeria degentes.

XVII. Quamvis igitur Deus non fecerit taliter omni nationi *Psal.* 147. v. 20. h. e. non *eo modo* concrediderit verbum suum gentibus, *quomodo* Israelitis fuit creditum *Rom.* 3. v. 2. c. 9. v. 4. tamen gentiles a cognitione verbi & Ecclesiae aditu nequaquam *simpliciter* exclusit.

XIIX. II. Consideranda est vocatio bifariam 1. *per se & respectu Dei vocantis* 2. *per accidens & respectu hominum vocatorum*; quorum *aliqui* vocationem Dei grato animo amplectuntur, *aliqui* vero eandem malitioso animo aspernantur: *priori* modo vocatio hominum semper est efficax; sed *posteriori*, nimirum respectu infidelium vocatio ista efficacia sua, quam Deus intendit, haut raro privatur, & sic *per accidens* inefficax redditur, quod tamen efficaciae ipsius *in se & ex parte Dei* consideratae nihil derogat.

(11)

XIX. Ex praemissis jam sponte sua fluit *genuinus & proprius quaestionis proposita sensus*, nempe quod omnes in universum homines, nullo discrimine habito, serio & *ex parte Dei* efficaciter ad salutem aeternam vocentur. Sequitur *κατασκευή*, Thematis propositi Confirmatio.

XX. Veritas hujus sententiae demonstratur 1. autoritate Divina, Prophetica & Apostolica. 2. rationibus ex sacris litteris depromptis. 3. Patrum primitivae Ecclesiae testimonijs.

XXI. Et 1. quidem in acie q. pugnae collocamus *autoritatem divinam Propheticam & Apostolicam*, qua non tantum *in genere* astruitur vocatio *omnium hominum*, sed etiam *in specie reprobatorum ac pereuntium*: De illa in medium producimus testimonia, (1.) *Esa.* 55. v. 1. (2) *Matth.* 11. v. 28. Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis: Jam vero omnes ad unum omnino pondere peccatorum pressi & onerati sunt: Ergo vult Christus, ut omnes

(12)

quoque hanc miseriam suam agnoscant, & animae requiem apud se quaerant.

XXII. (3.) *Marci* 16. v. 15. Praedicate Evangelium omni creaturae sc. praedicationis capaci, hoc est, omnibus hominibus in terra viventibus: Homo enim respectu caeterorum animantium in terris degentium *κατ' ἐξοχήν* vel per excellentiam vocatur creatura.

XXIII. (4.) *Act.* 17. v. 30. Nunc annuntiat Deus hominibus, ut omnes ubique resipiscant: Ubi nota terminum *indefinitum (hominibus)* duabus universalibus particulis (*πᾶσι πανταχοῦ*) extendi, & conjunge v. 32. qui pronuntiati hujus *αἰτιολογίαν* nobis subministrat, atque sic

collige: *Quosunque Deus judicaturus est in extremo die, ijs annuntiat verbum, ut poenitentiam agant: sed omnes homines judicaturus est in extremo die, teste scriptura. Ergo.*

XXIV. (5) 2. *Pet.* 3. v. 9. Deus non vult aliquos perire, sed omnes ad poenitentiam reverti: Ubi observetur ἀντίθεσις

(13)

negationis, & affirmationis, & singulari asterisco notetur, quod major vis insit negationi, quam affirmationi, cum haec quidem omnia summam colligat; illa vero universaliter collecta distribuat. Coniunge his Matth. c. 28. v. 19. Luc. c. 24. v. 47. Coloss. 1. v. 28.

XXV. De hac passim locorum extant luculenta S. literarum testimonia. *Prov.* 1. v. 24. *Esa.* 26. v. 10. c. 55. v. 6. 7. c. 65. v. 2. 12. c. 66. v. 4. *Jer.* 7. v. 13. 14. 25. 26. *Ezech.* 33. v. 11. *Joel.* 2. v. 12. *Zach.* 1. v. 3. *Matth.* 3. v. 8. Johannes Baptista *impios* sic alloquitur: Facite fructus dignos poenitentia It.²¹ c. 23. v. 37. *Luc.* 7. v. 30. Pharisei dicuntur sprevisse consilium Dei non baptisati a Johanne: Quodnam vero erat istud consilium? utique hoc ipsum, quod Deus per concionem & baptismum Johannis eos voluerit vocare ad poenitentiam & ad regnum Messiae. *Luc.* 14. v. 17. 18. invitantur etiam venire *recusantes*.

XXVI. Cum ergo ex dictis his omnibus

(14)

sole meridiano clarius elucescat, Deum non tantum omnes homines *in genere*, sed etiam *impios & infideles in specie* serio vocare ad poenitentiam, utique nemo nisi plane caecutiens vel mentis ἀρρώστια laborans vocationis universalitatem ibi negatum.

XXVII. II. Pro nostra sententia statuminanda in proscenium quoque adducimus *rationes* haut levioris armaturae, quippe ex ipsis fontibus Israelis haustas: & 1. quidem hunc in modum argumentamur. *Ad quos spectant promissiones, ad eos quoque pertinet vocatio. Act.* 2. v. 29. *Atqui ad omnes in universum homines spectant promissiones. 1. Tim.* 1. v. 5. c. 2. v. 6. *1. Joh.* 2. v. 2. *Matth.* 11. v. 28. *Luc.* 24. v. 47. &c. Ergo ad eos quoque pertinet vocatio.

XXIIX. 2. *Si Deus foris omnibus hominibus offerret gratiam, intus autem decerneret, se nolle cunctos ejusdem fieri participes, non immerito hypocriseos, ac perfidae simulationis argui posset, quod deluderet homines, vocando omnes & singulos ad gratiam suam*

²¹ It. – viitab viimasena mainitud Piibli raamatule, st Matth. c. 23. v. 37.

(15)

*amplectendam, quorum tamen plurimos a gratiae ipsius participatione vellet exclusos, quod etiam Ursinus part. 2. explicat. Catechet.*²² *fateri cogitur, inquiens: Qui omnes vocat, nec tamen vult omnes ad se venire, aut ad se venientes servare, is simulare, ludere & imponere dicendus est. At consequens est absurdum in Theologia & cum blasphemia conjunctum: Non enim est Deus quasi homo, ut mentiatur, nec filius hominis, ut poeniteat cum: Dixit ergo & non faciet? locutus est, & non implebit? Num. 23. v. 19. Ergo & antecedens.*

XXIX. 3. *Qui damnantur propter contemptum vocationis divinae, ad eos vere quoque spectat ista vocatio: nam quosunque gratia vocationis non attinet, illi nequeunt eam contemnere vel abjicere, & contra. Atqui impij & infideles damnantur propter contemptum vocationis divinae. Luc. 14. v. 24. confer & reliqua loca supra θ 16.*²³ *allegata. Ergo ad impios & infideles vere quoque spectat: ista vocatio.*

(16)

XXX. 4. *Si vocatio ad paucos esset restricta, ad paucos quoque reconciliationis promissio pertineret; si hoc, consolatio peccatorum esset incerta: Semper enim in ambiguo haesurus esset animus, num ad se quoque promissio pertineret, quoniam ad paucos restricta perhibetur, Sed consequens est falsum: alias enim desperationi, cui Spiritus S. in S. literis omnes rimas obstruere annititur Rom. 15. v. 1. c. 5. v. 20. bipatens fenestra aperiretur, Ergo & antecedens.*

XXXI. 5. *Qui credunt, ad illos revera pertinent vocatio & promissiones divinae: At multi aeterna damnationi adjudicat aliquando crediderunt, quod probatur exemplis 1. peccatorum in Spiritum S. quos damnationi adjudicari, licet aliquando vera in Christum fide imbuti fuerint, testatur autor Epist. ad Hebr. 6. v. 4. & seqq. c. 10. v. 26. & seqq. 2. τῶν προσκαίρων; h. e. ad tempus credentium atque tempore tentationis recedentium Luc. 8. v. 13. Notetur vocabulum recedendi, quod arguit veram & non simulatam*

(17)

in ipsis fuisse fidem; alias dici non posset, quod recederent. 3. Judae, qui aliquando credidit, atque nihilominus factus est aeternae damnationis reus, teste Christo Joh. 17. v. 2. ex quo loco ita argumentamur: Si Judas perijt ex grege Christi, certe antequam perierit, gregi Christi annumeratus fuit, & per conseq. vere in Christum credidit. Si enim nunquam credidisset, nunquam etiam gregi fidelium annumeratus fuisset; Si hoc, quomodo ex eo perijsse

²² Zacharias Ursinus *Explicationum Catechetarum* pars 2.

²³ θ 16 = θέσει 16 – viitab tagasi 16. teesile.

diceretur? *Sed prius verum*, testante Christo d. l. *Ergo & posterius*, 4. *Omnium infantum* in gremio Ecclesiae natorum, qui per baptismum quidem efficaciter vocantur & regenerantur, multi tamen, cum ad aetatem pervenerint, vicissim resiliunt & aeternum pereunt, *teste experientia omnium stultorum Magistra*. 5. referri etiam huc potest exemplum, *Simonis Magi Act.* 8. v. 13. qui dicitur credidisse in Christum; & tamen postea non erubescerat donum effundendi Spiritum S. pecunia

(18)

emere. Sic ergo *Minore* satis superque probata concludimus, *quod ad multos aeternae damnationi adjudicatos revera pertineant vocatio & promissiones divinae*.

XXXII. III. Suffulcitur haec sententia autoritate Patrum: Ita enim 1. *Clemens Alexandrinus in Orat. exhort. ad gentes*²⁴: Audite, *inquit*, qui estis longe, audite, qui prope nullis celatum est verbum, lux est communis, omnibus illucescit hominibus, nullus est in verbo Cimmerius. 2. *Ambrosius l. 1. de vocat. gent. c. 2.*²⁵ Quamvis Scriptura pronunciet, Israeliticum populum Deum sibi in peculium elegerit; secundum ipsam tamen credimus, & pijssime confitemur, quod nunquam universitati hominum Divinae providentiae cura defuerit, quae licet exceptum sibi populum specialibus ad pietatem direxerit institutis, nulli tamen nationi hominum bonitatis suae dona subtrahit, ut Propheticas voces & praecepta legalia convincerentur in elementorum obsequijs ac testimonijs, accepisse,

(19)

unde & inexcusabiles facti sunt, quia Deos sibi dona Dei fecerunt, & quae creata erant ad utendum, venerati sunt ad colendum: plura his similia, vel etiam evidentiora *vide l. 2. c. 1. 2. 10. 3. Eusebius l. 1. de praeparat. Evang.*²⁶ Salutarem hominum ad Deum conversionem & amicitiam ab omnipotenti Deo missus Deus Verbum cunctis annunciat: Non hinc, aut aliunde, sed cunctis ex gentibus Graecos & Barbaros, omnem sexum, omnem aetatem, divites & pauperes, sapientes & insipientes, liberos & servos magna voce convocat, hortaturque omni studio, ut hoc bonum suscipiamus.

XXXIII. Nunc tandem, tribus hisce fundamentis sententiae nostrae bene positae, receptui canimus, *ἀντίθεσιν* Adversariorum, publico conflictui reservantes, Deoque humilime

²⁴ Clemens Alexandrinus *Oratio exhortatoria ad gentes*.

²⁵ Heiliger Ambrosius Mediolanensis *De vocatione omnium gentium* liber 1.

²⁶ Eusebius Caesariensis *Praeparatio evangelica* liber 1 ja liber 2.

supplices, ut Academiae hujus Regiae auspicio felicitet, incrementum prosperius indies faciat, eamque in perpetuo flore & vigore ad consummationem

(20)

nem usque seculi benigne conservet, propter nominis sui gloriam, Amen.

DISPUTATIO II.

De

FILII DEI INCARNATIONE

Ex dicto Apostolico

Gal. 4. v. 4, 5.

Respondente PETRO CORNERO Gotho, Pastore Castrensi.

TEXTUS. Gal. 4. v. 4, 5.

Ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου ἐξάπεστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἰοθεσίαν ἀπολάβωμεν.

At quando venit plenitudo temporis, emisit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub legem, ut eos, qui sub lege

(21)

erant, redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus.

DISPOSITIO.

Partes hujus dicti sunt duae: In priori agitur de Christi persona: In posteriori explicatur Christi officium, ac geminum inde resultans beneficium. In persona Christi 1. demonstratur divina ipsius natura, verbis maxime perspicuis: Emisit Deus Filium suum 2. Probatum etiam humana ipsius natura (a) temporis incarnationis notatione: Ubi venit plenitudo temporis: (b) modi illius descriptione: emisit Deus Filium suum, factum ex muliere.

In *altera* parte notatur 1. Synecdochice Christi *officium*, verbis subseqq. *factum sub lege*. 2. inculcatur *geminum Christi beneficium*, ex officio ipsius in nos redundans, quorum *prius*, docendi gratia, haut inconcinne vocatur *privativum*, quod nomine *redemptionis* venit, seqq. verbis expressum: *Ut eos, qui sub lege erant, redimeret: alterum vero*

(22)

postivum, quod *adoptionis* nomine comprehensum effertur hisce verbis: *Ut adoptionem filiorum reciperemus*.

SCHOLIA.

1. Particula²⁷, *δὲ, at*, notat *in genere* Orationis continuationem, & h. l. *in specie* de Christi persona atque officio dicendi occasionem. In *praecedentibus* enim versiculis agit Apostolus de servitute legali, cui Patres V. T. erant subjecti, licet essent haeredes omnium beneficiorum Christi: *Dico autem*, inquit, v. 1. & 2. *quanto tempore haeres parvulus* (in graeco, *νήπιος*) *est, nihil differe a servo, cum sit Dominus omnium, sed sub tutoribus & actoribus est, utque ad praefinitum tempus a Patre: Ita & nos, v. 3. cum parvuli essemus, sub elementis mundi eramus servientes*.

2. Comparantur hic Patres V. T. cum pupillis, sub potestate tutorum viventibus, *triplici* potissimum modo. 1. *Sicut* pupilli non sunt sui juris, sed potestati tutorum subjecti, non minus,

(23)

ac servi suis Dominis. *Ita* quoque Patres V. T. legum ceremonialium ac forensium (de *his* enim *πρώτως* loquitur Apostolus in hac comparatione, ut patet ex v. 23. Capit. praeced. & Coloss. 2. v. 20.) imperio & directioni subjecti, & ad observationes illarum praecise adstricti erant. 2. *Sicut* pupilli haeredes quidem sunt omnium bonorum paternorum, eorumque; usum fructum opera tutorum percipiunt, ipsa tamen bona nondum plenarie possident, nec pro lubitu suo ea administrant: *Ita* Patres quoque V. T. haeredes quidem erant omnium beneficiorum, quae Deus populo suo per Christum promisit, eaque fide percipiebant aequae ac nos *Act.* 15. v. 11. non autem ipsum Christum habebant *θεάνθρωπον*: umbra aderat, non corpus, *Heb.* 10. v. 1. 3. *Sicut* pupilli spem libertatis consequendae habent, & quando tempus tutoribus definitum praeterijt, ipso quoque actu emancipantur, *ita* Patres quoque V. T. a servitute legali sunt liberati,

²⁷ Ääremärkus “de”.

(24)

quando Christus suo in carnem adventu observationes illas abrogavit, idque factum in N. T. de quo Apostolus insignem instituit *διέξοδον* v. 4. & 5. seqq.

3. Verbum²⁸, *ἐλθεῖν*, quod h. l. habetur, *jam* de re, *quam* de persona (licet de *hac* saepius & magis proprie) usurpatur: De *Persona Matth.* 22. v. 6. c. 24. v. 6. 42. 43. 48. 50. c. 25. v. 13. 19. 31. 34. 2. *Thess.* 2. v. 3. De re *Matth.* 18. v. 7. c. 6. v. 10. c. 23. v. 35. Sic etiam h. l. de impletione temporis incarnationis Christi usurpatur: Tempus autem *indefinitum*, *ἤλθε*, quod h. l. extat, significationem obtinet *praeteriti*, ac Messiam in carne jamdum exhibitum perspicue indicat. Cum enim Deus in Scriptura certo temporis spatio adventum Christi seu Messiae circumscripserit, idque jam effluerit, ille *venerit* necesse est; quod probe observandum contra *Judaeos*, qui promissum Messiam *venisse* praefracte negant, etiamsi pridem omnia completa esse

(25)

cernant, quae ejus adventum notant.

4. In *illorum* gratiam placet huc transscribere argumentum de Messia *exhibito* ex c. 9. *Danielis* *pe<t>itum*²⁹, quod tale est:

Circa quae tempora desinent Sacrificia secundi Templi, circa eadem necessario venit Messias. At circa tempora ultimae destructionis Hierusalem desierunt Sacrificia secundi templi. Ergo circa tempora ultimae destructionis Hierusalem necessario venit Messias.

Ratio *Majoris* est, quia *Dan.* 9. promittitur per praedictionem divinam, quod Christus debeat venire adhuc stantibus Sacrificijs, ut patet ex collatione v. 24, 25, 26, 27. Ad probationem & explicationem *Minoris* pertinet, quod ad Sacrificia nullus ignis debuit adhiberi, nisi quo Deus ipse Sacrificia ex coelo citra adhibita omnia media humana inflamat, quem semper custodire & servare decuit. *Levit.* 9. v. 24. c. 10. v. 1, 2. quemque hactenus Deus *Judaeis*

(26)

nunquam concedere voluit, nec deinceps unquam concedet.

5. *Plenitudo temporis*³⁰ per hypallagen dicitur *pro tempore plenitudinis*, quod usitato *Hebraismo* notat *tempus plenum*, omnibus suis articulis definitum: Sicut enim dies in

²⁸ Ääremärkus “quando venit”.

²⁹ Faksiimiles pole kolmas täht nähtav. Tõenäoliselt on *petitum*.

³⁰ Ääremärkus “Plenitudo temporis”.

Scriptura dicitur *impleri*, quando venit *Luc. 2. v. 6.* ita tempus *plenum* appellatur, quando id ad finem decurrit, ejusque dies ultimus praestitutus adest.

6. Notatur autem hac phrasi *tempus incarnationis Christi*, quod vocat Apostolus *πλήρωμα τοῦ χρόνου*, *plenitudinem temporum* seu *plenum tempus* 1. quia fuit illud tempus initium N. T. quod alias vocatur consummatio seculi *Heb. 9. v. 26.* & novissima hora *I. Joh. 2. v. 18. 2.* quia decretum Dei & vaticinia Prophetarum de adventu Messiae tunc suum habuerunt complementum. 3. quia gaudium piorum tunc quoque fuit completum: Cum enim olim tantum desideria haberent Messiae futuri, jam laetari possunt de exhibito.

(27)

7. Porro in S. Scriptura describitur hoc tempus *incarnationis & nativitatis Christi cum in genere, tum in specie*: *In genere* praefinitur *Gen. 49. v. 10.* dum adhuc Juda erat tribus regia peculiaris, reliquis dignitate ac jure superior, cujus familiae ac stirpes poterant distincte numerati, ac linea Davidis distincte ostendi, donec veniret Messias, quod vere impletum esse constat ex *Luc. 2. v. 3. 4.* *In specie* determinatur istud *Dan. 9. v. 25. Septimanis septem & sexaginta duabus*: Intelliguntur autem septimanae *angelicae*, quarum *una* continet *septem* annos, ita ut dies pro anno habeatur. *Num. 14. v. 34. Septem* igitur & *Sexaginta duae* tales septimanae efficiunt annos 483. Tot enim annos ab eo tempore, quo Rex Persicus Jerosolymam muris & portis instaurari jubebat, usque ad Christi adventum elapsuros, vaticinatur. Propheta, cujus vaticinio eventus quoque ipse respondit, ut constat ex libris *Chronologicis*. Absolutis enim totidem

(28)

annis Christus (*juxta Chronologiam Funccij*³¹ anno mundi 3964.) in carnem venit, & Mediatoris officium perfecit. Observationem autem singularem meretur in hoc vaticinio, quod *septem hebdomadae* praeponantur *sexaginta duabus*, quia tot fere usque ad perfectionem templi & urbis consumebantur, *confer Joh. 2. v. 20. & τῆς σαφηνείας ἕνεκα* adde etiam *lib. 2. c. 22. Chronol. Clement. Schuberti*.³²

8. In graeco³³ extat verbum *ἐξάπεστειλεν*, ubi praepositio *ἐξ* notat *terminum missionis*, a quo filius Dei venerit, nempe *ex sinu Patris Joh. 1. v. 18* *Missio* enim *Filij Dei* est actus Dei Patris ablegantis Filium suum unigenitum, ut ex communi SS. Triados consilio, beneplacito ac

³¹ Johann Funck *Chronologia*.

³² Clemens Schubert *Chronologia* liber 2.

³³ Ääremärkus "missio".

decreto veram & perfectam ex Maria Virgine humanam naturam; animam & corpus, in unitatem personae suae assumeret, & munus redemptionis humani generis perficeret, & amissam salutem suo merito ei restitueret. *Confer Joh. 6. v.*

(29)

4. c. 20. v. 21. *Matth.* 15. v. 24. Hujus correlatum est *venire Matth.* 5. v. 17. c. 18. v. 11. *Ps.* 40. v. 8. *Hebr.* 10. v. 5. quod significat obedientiam Filij voluntati Patris, sponte se submittentis ad perficiendum, cujus causa mittitur. Respectu *hujus missionis* Christus appellatur. *Apostolus Hebr.* 3. v. 1. & in *V. T. angelus Jehovah Exod.* 3. v. 20. *Malach.* 3. v. 1. 9. Multum autem differt haec *Filij Dei* missio, a missione *Apostolorum*: Christus enim missus est a Patre non tantum ad *docendum Isa.* 61. v. 1. *Luc.* 4. v. 18. sed etiam ad *redimendum. Matth.* 18. v. 11. Verum quando Apostoli etiam *ita* mitti dicuntur a Christo *Johan.* 20. v. 21. *Similitudo quadam, non omnimoda aequalitas* intelligitur, videlicet ratione doctrinae, & potestatis clavium v. 22. Loquitur enim Christus ibidem de vocatione & missione ad *officium Propheticum*, h. e. ad *docendum & promulgandum Evangelium; non ad officium Sacerdotale,*

(30)

perfecit, *Esa.* 63. v. 3. Particulae ergo *sicut, ita*, in textu *Johannitico* non significant *aequalitatem*, sed tantum *similitudinem, & convenientiam quandam generalem, quoad vocationem & missionem ipsam, non autem quoad modum vocationis & missionis.*

10. Porro missio haec Filij Dei suppeditat nobis firmissimum, pro aeterna ipsius Deitate adstruenda, argumentum *contra Photinianos*, qui Christum, antequam nasceretur ex Maria, extitisse negatum eunt: Contra eos, *inquam*, sic ex *praesenti*, loco argumentamur:

Qui mittitur, tum existere oportet, antequam mittatur: impossibile enim est, non existentem mitti: quia non-entium nulla sunt accidentia.

Filius Dei a Patre aeterno missus dicitur, teste Paulo h. l.

Ergo existere cum oportuit, antequam mitteretur. Et per conseq. *non tum domum capit existere, cum nasceretur.*

(31)

11. Argumentum hoc diversimode impugnat *Georgius Enjedinus in Explic. dict. V. & N. T.*³⁴ & 1. ad *majorem* respondet, Deum posse aliquem mittere, & eodem momento ex nihilo

³⁴ Georgius Enjedinus (György Enyedi) *Explicationes locorum Veteris & Novi Testamenti.*

creare, ita ut & nativitas & missio simul fiat, *Verum a posse ad esse non semper valet consequentia*: Multa enim potest Deus, quae non sunt, nec fiunt, quod extra dubium est: potest quotidie Solis currus inhibere volantes. quemadmodum tempore Josuae fecit: potest hoc momento machinam mundi evertere, neque tamen hoc sit: Ergo vitiosissime colligitur: *potest Deus Filium suum simul mittere & creare: Ergo Filius non existit, antequam mitteretur. sed simul existere capit, cum mitteretur.* 2. a *majore* transit ad *minorem*, dicens, Christum esse missum non tempore incarnationis, cum nasceretur ex muliere, sed post annum trigesimum, cum munus docendi inchoaret. *Resp.* Exceptio haec manifeste arguit Apostolum mendacij, qui *terminum missionis*

(32)

notanter hic exprimit, & *in plenitudine temporis* ponit. Constans autem est omnium interpretum sententia, *plenitudinem temporis* apud *Paulum* nostrum esse illud tempus, quo vaticinia Prophetarum de adventu Messiae fuerunt impleta; quin *Paulus* ipse hunc verborum suorum intellectum nobis suggerit, quando scribit *Gal.* 3. v. 19. *legem* (de cujus abrogatione h. l. agit) *fuisse positam, donec veniret semen*: Venit autem semen non demum 30. annis post nativitatem suam, sed in ipsa sui conceptione. Perperam ergo hic confundit Adversarius *missionem Christi ad officium demandatum expediendum, & plenam mandati officij executionem*: *Illae* facta est in plenitudine temporis, cum in carnem veniret, atque ex virgine Maria nasceretur: *hac* v. demum facta est tempore ministerij ipsius, cum officij sui, ad quod missus erat, plenam administrationem susciperet, *Luc.* 4. v. 18. 43. ubi *finis missionis*, qui in executione demandati officij consistit, non *tempus illius* describitur.

(33)

12. Vox, DEUS³⁵, accipitur h. l. non *οὐσιωδῶς* vel essentialiter pro tota S. Trinitate, ut *Joh.* 4. v. 24. *Eph.* 4. v. 6. Sed *ὑποστατικῶς personaliter*, pro prima Trinitatis persona, h. e. pro Deo Patre: Nomen enim DEI, quando refertur ad Filium, & ab eo distinguitur, ut h. l. primam designat SS. Trinitatis personam, *confer, Rom.* 7. v. 25. *I. Cor.* 8. v. 6.

13. In Scriptura³⁶ fit mentio *triplicium* filiorum 1. *per nativitatem*. eamque vel *aeternam*, ut Filius Dei *Ps.* 2. v. 6. vel *temporalem*, ut homines *Gen.* 6. v. 4. 2. *per creationem*, ut Adamus *Luc.* 3. v. 38. & angeli *Joh.* 38. v. 7. 3. *per adoptionem*, ut credentes *Gal.* 3. v. 26. & 4. v. 6. quibus 4. adduntur ab alijs *per vocationem* ad officium, ut Magistratus *Ps.* 82. v. 6. Intelligitur

³⁵ Ääremärkus "Deus".

³⁶ Ääremärkus "Filius suum,".

autem *hoc loco* Filius Dei naturalis, in unitate essentiae a Patre ab aeterno genitus, *Ps.* 2. v. 7. & ab eodem in plenitudine temporis missus, natus ex muliere *Gal.* 4. v. 4. ideo vocatur etiam filius Dei *μονογενής*,

(34)

quod solus ex solo Patre singulariter (μόνως) sit genitus Joh. 1. v. 14. c. 3. v. 16. item Filius ἴδιος Patris, *quia id, propter quod est Dei Filius, non est ipsi cum alio quoquam κοινόν commune, sed ipsi soli est ἴδιον. Rom.* 8. v. 32. Et Deus dicitur ipsius Pater ἴδιος, *Joh* 5. v. 18. 14. Porro si est Filius, & quidem, quod ex antecedentibus satis liquet, *proprie sic dictus*, sequitur eum Patri suo esse *ὁμοούσιον*: Filius enim *proprie sic dictus* non tantum ex substantia Patris gignitur, sed eandem quoque essentiam cum Patre participat. Intelligitur autem *hoc loco ὁμοούσια*, non *specifica*, qua homo homini dicitur consubstantialis: sic enim *Patres Concilij Antiocheni* recte negarunt, Filium esse Patri suo *ὁμοούσιον*: sed *numerica*, quae notat unitatem essentiae divinae simplicissimam, perfectissimam & singularissimam: Et propter hanc Filius Dei vocatur *1. Joh.* 5. v. 20. *Deus verus*; & *Tit.* 2. v. 12. *Deus magnus*; *Apoc.* 1. v. 8. *παντοκράτωρ*, *Epist. Judae* v. 4. *κύριος*

(35)

ἐπὶ πάντων μόνος δεσπότης θεός, 1. Cor. 2. v. 8. *κύριος τῆς δόξης*.

15. In graeco³⁷ extat participium *γενόμενον* quod Beatus *Lutherus* in germ. versione reddidit, geboren, quo nomine carpitur a *Beza*³⁸ *in notis*, sed praeter rem, quod ex *seqq.* evidenter patebit: Participium enim *γενόμενον* hoc loco notat 1. *ἡγουμένως ipsam ἐνσάρκωσιν seu incarnationem Filij Dei*, qua λόγος in utero B. Virginis Mariae assumpsit humanam naturam in unitatem personae suae. De hac explicatione notatu digna sunt verba *D. Hafenrefferi*³⁹ p. m. super hunc textum ita commentantis: *Quod Scriptura Filium Dei factum dicit ex muliere: quodque Verbum carnem factum esse pronunciat Joh.* 1. v. 14. *id alibi (nimirum Hebr.* 2. v. 14. & 16.) *participandi ac assumendi verbis interpretatur; adeoque priori dicendi modo persona unitatem, posteriori duarum in Christo naturarum veritatem & integritatem declarat.* 2. *ἐπομένως* notat etiam *temporalem Christi secundum humanam naturam γέννησιν seu nativitatem*,

³⁷ Ääremärkus "Factum".

³⁸ Vöib olla Theodor Beza *Novum Testamentum [...] nunc denuo a Theodoro Beza versum, sum eiusdem annotationibus.*

³⁹ Matthias Hafenreffer *Novum Testamentum Iesu Christi*. Tsitaadi allikas vöib olla *Biblia sacra. Per Andream Osiandrum* (Tübingen 1606 :VV3v).

(36)

quae incarnationem τοῦ λόγου in primo conceptionis momento factam in plenitudine temporis est insecuta *Luc.* 1. v. 31. c. 2. v. 7. unde quod hic dicitur *γενόμενον*, id alibi (nimirum *Luc.* 1. v. 25. & *Matth.* 1. v. 20.) dicitur *γεννηθέν*, & *γεννώμενον*, quo procul dubio *B. Lutherus* in german. versione respexit: *Posterior* enim haec significatio non tollit, sed supponit *priorem*.

16. Ad *hanc* autem regrediendo quaerimus: *Quomodo Filius Dei sit factus ex muliere homo?* Resp. id *Lucas* explicat c. 1. v. 35. *πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπί σε, καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι*. Phrases hic *duae* peculiare adhibentur *modum* hujus mysterij *quadantenus* nobis declarantes, quarum *prior* (*ἐπελεύσεται ἐπί σε*) notat plane *μονότροπον καὶ ἐξοίρετον*, singulariter mirabilem & mirabiliter singularem praesentiae modum. Venit quidem Spiritus S. *ad alios homines*, sed *super aliquem* tum demum dicitur venire, cum operatur mirabilia, quae naturae ordinem longissime transcendunt,

(37)

v. g. cum Prophetis, quae longe post futura sunt, revelat certissime, ita ut ne tantillum peccent in ulla circumstantia: Sic *hoc loco* Spiritus S. supervenire dicitur in virginem Mariam 1. *humanam Christi naturam in utero B. Virginis formando*, quod factum praeter rerum seriem sine interventu viri & virilis seminis, sola immediata S. S. operatione. 2. *massam illam seminalem*, ex qua tanquam causa materiali Filius hominis concipiebatur, *Sanctificando*, & *a peccato Originis purgando*: nam quod nascebatur in Maria, sanctum erat, teste Angelo *Matth.* 1. v. 20. *Luc.* 1. v. 36. 3. *formatam & sanctificatam humanam naturam cum λόγῳ seu Filio Dei in unitate personae copulando*: Quapropter, *inquit Angelus*, quod nascetur Sanctum, vocabitur *Filius Dei*. *Luc.* 1. v. 36.

17. *Posterior* Phrasis (*ἐπισκιάσει σοι*) designat h. l. non *generalem* Dei protectionem, quae in Scriptura nomine umbrae & alarum quandoque venit, sed *peculiarem & maxime singularem*, quomodo

(38)

de discipulis Christi usurpatur, quando Christus coram illis transformatur, & Pater caelitus loquitur, *Matt.* 17. v. 15. *Marc.* 9. v. 7. ut & de miraculosa sanatione facta per Petri umbram *Act.* 5. v. 15. Sic & *hoc loco* *virtus altissimi* h. e. *Filius Dei*, qui virtus & sapientia Dei appellatur *1. Cor.* 1. v. 24. dicitur *obumbrare Mariam*, modo plane singulari & mirabili, *humanam videlicet naturam in utero ipsius in unitatem personae suae assumendo*; unde hic a

nonnullis ἐπισκιασμός de humanae naturae in personam τοῦ λόγου assumptione ac personali cum eo unione haut male explicatur: Fundamentum hujus explicationis continetur in verbis *immediate sequentibus, de quo vide Coroll. 3.*

18. Particula, ἐκ, est valde h. l. emphatica, & notat, Christum *respectu humane naturae ex ipsa substantia Mariae* esse factum & natum, quemadmodum supra *naturae divinae respectu* dicitur Ἐξαπεσταλμένος Emissus, ex ipso sc. sinu aeterni Patris *Joh. 1. v. 18.* Subministrat

(39)

ergo nobis haec particula, ἐκ, firmissimum *pro humana Christi natura* argumentum, quod nimirum *ex homine* sit factus & natus homo, constans corpore & anima rationali, qui fratribus suis in omnibus est similis, excepto peccato *Heb. 2. v. 14, 16, 17. c. 4. v. 15.* quod contra *Marcionitas, Manichaeos, Apollinaristas, Monotheletas, Anabaptistas, Flacianos* observandum venit, de quorum erroribus consulantur alij.

19. *Mulieris*⁴⁰ voce, digito quasi indice monstratur *Virgo Maria*, quae vocatur *mulier*, non ratione *status* aut *conditionis conjugalis*, sed ratione *Sexus*: Nomen enim γυνή, quod in textu Apostolico extat, est nomen commune, denotans saepenumero *Sexum*, & opponitur ἀνδρί, viro. Constat autem ex alijs Scripturae locis, Christum ex pura atque illibata virgine factum ac natum esse; *Esa 7. v. 14.* Ecce הַעַלְמָה h. e. virgo, quae occultata est a concubitu viri, erit praegnans & Filium pariet. Confer & *Matth. 1. v. 23. Luc. 1. v. 31.* Hinc etiam versiculus:

(40)

Virgo fuit partum post, in, & ante suum.

20. Sed quaestio hic oritur, *cur Apostolus Mariam vocare maluerit γυναῖκα, quam παρθένον, mulierem quam virginem?* R. Apostolum isto nomine respexisse 1. *ad protevangelicam*⁴¹ *promissionem* protoplastis nostris in paradyso factam de semine mulieris caput serpentis contrituro *Gen. 3. v. 15.* 2. *ad Mariae cum Josepho desponsationem*: Maria enim erat virgo desponsata *Luc. 2. v. 5.* ac proinde *jure & opinione hominum*, qui rem non satis exacte cognitam habebant, erat uxor Josephi, licet non *usu & facto Matth. 1. v. 18.* Et Christus Josephi Filius putabatur *Luc. 3. v. 23.* Nam in Scriptura *Sponsae* appellantur *uxores Gen. 29. v. 21. Matth. 1. v. 20.* & cum illis adulterium dicitur committi *Deut. 22. v. 24. Ose. 4. v. 13.* *Sponsi vero respectu conjugis ducendae* appellantur *mariti Matth. 1. v. 19. & respectu parentum jus, generi Gen. 19. v. 14.*

⁴⁰ Ääremärkus “Muliere”.

⁴¹ *Protevangelium* ehk Jaakobuse evangeelium.

21. In graeco⁴² textu iterum extat participium *γεγόμενον*; quo Apostolus

(41)

indigitare voluit, Christum *respectu sui* non fuisse legi obnoxium, nec *sub debiti ratione*, adeoque *Sui ipsius respectu* servum legis extitisse. Non enim nudus erat homo, sed *θεάνθρωπος*, & per consequens Dominus legis *Matt. 12. v. 8.* Lex autem data est hominibus, non Deo, qui a peccatis abstinet, non *ex quadam legis praescriptione*, sed *ex naturae suae conditione*, qua fieri non potest, ut contra legem suam faciat, aut peccatum quoddam committat: Quamvis autem Christus *ex conditione naturae ac propter semetipsum* a lege fuerit exemptus, *propter nos* tamen, inquit Apostolus, factus est *κατ' οἰκονομίαν* voluntatis divinae sub legem h. e. ex communi SS. Triados decreto sponte hanc servitutem legis in se recepit, quod D. *Lutherus* apposite reddidit, vnter das Gesetz gethan.

22. Factus autem est sub legem h. e. legi subjectus est 1. *ratione perfectissimae impletionis*, qua nostram inobedientiam expiavit, quemadmodum

(42)

Paulus declarat *Rom. 5. v. 19.* Et hoc sensu Christus ipse dicit, se venisse, non ut solveret legem, sed ut impleret *Matth. 5. v. 18.* respiciens ad *officium redemptionis*, cuius gratia missus erat in mundum, ad quod impletio legis requirebatur: Unde sic argumentamur: *Quod Christus propter alios praestitit, ut ipsi redimerentur, id ipse natura sua ac pro se praestare non tenebatur*: Ratio est, quia eo, quod debemus, nihil vel nobis, vel alijs promereri valemus: *sed quod Christus legi subjectus fuit perfecte obediendo legi, id propter alios praestitit, videlicet propter nos homines redimendos, docente Paulo nostro, hoc in loco, & Rom. 5. v. 19. Ergo ad praestandam illam obedientiam pro se natura sua non tenebatur.* Neque obstat, quod dicunt *Photiniani* & cum illis *Paraeus Calvinista, Filium hominis subesse debere suo Creatori & lege ejus morali*: Nam Christus nihilominus subjectus erat Patri, etiamsi lex moralis, *ut norma & regula vivendi* ei data esse negetur: propter

(43)

naturam enim suam sanctam & impollutam non poterat in minimo peccare: Lex autem moralis scripta dataque erat *hominibus illis, qui peccare poterant*, ideoque propter transgressionem posita esse dicitur, h. e. propter transgressores, seu propter eos, qui legem

⁴² Ääremärkus “Factum sub leg[?]”. Lehekülje nurgast on tükk puudu ja ääremärkuse viimase sõna lõpp ei ole selgelt näha. Ümbritseva teksti järgi võib olla *lege* või *legem*.

transgredi poterant, *Gal. 3. v. 19. quique voluntatem Dei & modum instituendi vitam suam ex illius praescripto discere debebant*, eamque ob causam lex tradita dicitur populo, ut discat timere Dominum *Deut. 9. v. 4.* Quae omnia de Christo dicere, non caret impietate. Concludimus ergo, quod Christus *neque ex debito, neque ex conditione naturae, neque propter semetipsum* legi fuerit subjectus: *Non ex debito*, quia obedientia, quam legi praestitit, alias non potuisset nobis esse meritoria: nemo enim suis debitis alijs aliquid promereri potest *Luc. 17. v. 10.* *Non ex conditione naturae*, quia non poterat in minimo peccare: Est enim natura ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν

(44)

Heb. 7. v. 26. Lex autem data est illis, qui peccare poterant. *Gal. 3. v. 19. Non propter semetipsum*, quia propter nos redimendos sub legem factus esse dicitur *Gal. 4. v. 5.*

23. 2. Factus est sub legem *ratione maledictionis*: Ipse enim nostri loco factus est *κατάρα Gal. 3. v. 13.* & paenas legis, quae nobis debebantur, in se derivavit, *Esa. 53. v. 6. & 10.* Errant ergo *Pontificij*, qui dicunt. Christum patiendo sibi aliquid promeruisse, *abusi dictis Luc. 24. v. 26. Ps. 110. v. ult. Hebr. 2. v. 6.* ubi describitur *consequentia ordinis, non causalitatis.*

24. Per eos, qui sub lege erant⁴³, no tantur omnes in universum homines, quos Scriptura conclusit sub peccatum *Gal. 3. v. 22.* ac gloria Dei egere pronunciat *Rom. 2. v. 23.* Istos ad unum omnes sub lege esse scribit Apostolus *tum* quoad rigorem exactionis, *tum* quoad maledictionem: Rigor enim legis ab omnibus hominibus exigit perfectissimam obedientiam, quam cum nemo hominum

(45)

propter naturae corruptionem praestare possit, *Rom. 8. v. 3.* subjicit eos aeternae maledictioni ac damnationi *Confer Deut. 6. v. 5. & cap. 27. v. 27.*

25. De caetero suggerit nobis Apostolus his verbis, *τοὺς ὑπὸ νόμον*, irrefutabile contra Calvinianos pro *Universali merito Christi* argumentum, quod ita formamus: *Quicumque erant sub lege, hos Christus redemit: At omnes homines in Adamo perditii ratione maledictionis generalis erant sub lege. Ergo omnes redemit. Major est Apostoli in hoc loco. Minor patet, quod non tantum de Judaeis loquatur Apostolus, sed de omnibus, quotquot vel labe originali*

⁴³ Ääremärkus "Ut eos, qui sub lege erant".

sunt contaminati (sunt autem omnes ea infecti *Eph.* 2. v. 3.) vel peccatis proprijs & actualibus maculati: nam omnes simul sub peccato & lege sunt *Rom.* 3. v. 9. Stat ergo *Conclusio*.

26. Progredimur⁴⁴ ad textum, in quo Christus dicitur *redemisse* eos, qui sub lege erant: In graeco utitur Apostolus verbo, *ἐξαγοράση*, quod est

(46)

soluto precio aliquid non tantum emere, sed redimere, ita ut hac redemptione ab onere, aliquo liberetur. Metaphora sumpta est *vel* a mercatoribus, qui mercem quandam vel permutando, vel precium, solvendo emunt: *vel* a Ducibus, qui captivos certa pecuniae summa redimunt: *vel* etiam a Goële & vindice illo, qui juxta legem Domini, absque liberis defuncti bona & haereditatem redimebat *Lev.* 25. v. 25. unde Christus Goël seu redemptor appellatur *Job.* 19. v. 25. Apprime id e S. S. accommodatur operi redemptionis generis humani per Christum factae *in hoc & seqq. locis* *1. Cor.* 6. v. 20. *2. Pet.* 2. v. 1. *Gal.* 3. v. 13. *1. Corinth.* 7. v. 23. *Apoc.* 5. v. 9. cap, 14. v. 6. quibus adjungantur etiam loca, ubi vox *περιποιεῖσθαι, περιποίησις* extat *Act.* 20. 28. *Ephes.* 1. v. 14. *1. Thess.* 5. v. 9. item, ubi extat *ἀντίλυτρον* *1. Timoth.* 2. v. 6. *λύτρωσις* *Hebr.* 9. v. 12. *ἀπολύτρωσις*, *ibid.* v. 15.

27. *Tria* vero in hoc opere redemptionis

(47)

hic consideranda veniunt: 1. *redemptionis λύτρον seu precium*, quod fuit obedientia Christi, *tam* activa, *quam* passiva, cujus intuitu DEUS emancipavit & liberos dimisit, qui sub lege erant; Unde sequitur, redemptionem istam non fuisse *simplicem* liberationem, sed veram recompensationem & satisfactionem, *mediante solutione λύτρον* praestitam, quod contra *Photinisequas* bene observandum est. Et huc spectant seque loca *1. Pet.* 1. v. 18. *Matth.* 20. v. 28. *1. Tim.* 2. v. 6. *Johan.* 10. v. 17.

28. 2. *Redemptionis objectum*, a quo nos Christus liberavit. Docet autem Apostolus in hoc & alijs locis, Christum nos liberasse non tantum ab observatione legum forensium ac ceremonialium, verum etiam a *rigore & maledictione legis moralis*, unde in *Epist. ad Rom.* cap. 6. v. 14. inquit: *Non estis sub lege*. In quem locum *formula Concordiae* ita commentatur: *Non esse sub lege, non significat omnimodam a lege immunitatem*

⁴⁴ Ääremärkus "Redimeret".

(48)

& licentiam quid vis faciendi (qualis certe licentia neque Adamo fuit concessa, neque Angelis) sed significat liberatum esse a maledictione legis, & (NB. liberationem a rigore exactionis) libero Spiritu, ac cum delectatione jam DEO inservire: Hoc igitur Paulus voluit dicere: Vos jam non ex coactione legis (sine auxilio Spiritus S.) sed prompte jam (quatenus renati estis) voluntati Dei obtemperatis &c. Atque hoc est discrimen inter opera legis & fructus Spiritus: Opera enim, qua secundum praescriptum legis fiunt, catenus opera legis sunt, & appellantur, quatenus solummodo urgendo & minis paenarum, atque irae divinae ab homine extorquentur: Fructus autem Spiritus sunt opera illa, quae Spiritus Dei in credentibus habitans, per homines renatos operatur, & quae a credentibus fiunt, quatenus renati sunt, ita quidem sponte ac libere, quasi nullum praeceptum unquam accepissent, nullas minas audivissent, nullamque remunerationem expectarent. Hactenus Formula Concordiae, cui & nos mente & manu subscribimus, statuentes, Christum nos liberasse 1. a rigore

(49)

legis moralis h. e. a debito obedientiae mere legali & Mosaico⁴⁵, quo tenebamur, legem, exactissime & perfectissime implere, si vitam aeternam vellemus consequi; non autem ab omni obedientia Salvatori nostro debita. 2. a maledictione legis, quam ipse a nobis in se transtulit: Et huc pertinent dicta seqq. Johan. 8. v. 36. Rom. 8. v. 1. Gal. 3. v. 13 &c.

39. 3. Redemptionis subjectum, quod sunt omnes homines maledictioni legis obnoxij, docente Apostolo: Beneficium enim redemptionis est generale ad totum mundum seu omnes homines spectans, quotquot in mundo ante hac fuerunt, adhuc sunt, & posthac erunt, ut liquet ex Scholio 25. Ubi tamen notanda est distinctio inter acquisitionem, & applicationem, quarum illa Universalis; haec particularis: Illa enim fit sine nobis, haec non item, quia sit per media, quae negliguntur a pluribus, ideoque mirum non est, quod, cum illae misericordiae divinae voluntas impediatur, voluntas justiti[?] ⁴⁶ in plerisque

(50)

impleatur, multique, quibus salus est parta, condemnentur. Huc refer dicta seqq. Esa. 35. v. 16. Joh. 1. v. 29. 1. Joh. 2. v. 2. 1. Cor. 15. v. 22. 2. Cor. 5. v. 15. 1. Tim. 2. v. 6. 1. Tim. 4. v. 6. 1. Tim. 4. v. 10. &c.

⁴⁵ Mosaico viitab Moosese raamatutele.

⁴⁶ Faksiimiles on viimane täht segane. Võib olla justitia või justitiae.

30. Ex⁴⁷ beneficio *redemptionis* resultat beneficium *adoptionis*, quod particula causalis, *Ut*, aperte hoc loco indicat: Christus enim suo merito *υιοθεσίαν* nobis acquisivit, & per verbum ac Sacramenta omnibus eam offert. Est enim *υιοθεσία*⁴⁸ actus divinus, quo Deus credentes ex gratia propter meritum Christi in Filios suos adoptat, *Joh.* 1. v. 12. *Medium*, quo hujus beneficij reddimus participes, est *Fides salvifica* in Christum, quam verbum, *ἀπολάβωμεν* ceu digito monstrat: Fidei enim proprium est *λαμβάνειν, καταλαμβάνειν, παραλαμβάνειν*⁴⁹, *Joh.* 1. v. 12. *Col.* 2. v. 6. *I. Corint.* 15. v. 1. *Joh.* 17. v. 8. *Act.* 10. v. 43. *Rom.* 9. v. 30. *Gal.* 3. v. 14. *Phil.* 3. v. 9. *Hebr.* 4. v. 16. c. 9. v. 15. *Ἐμφατικώτερον* vero istis videtur verbum, quod *hoc loco* extat,

(51)

ἀπολαμβάνειν, quod notat tantum ex communi thesauro, ad se derivare, quantum sufficit, imo quasi vi rapere, *Confer Matth.* 11. v. 12. *Luc.* 16. v. 16. *D. Polycarpus Lyserus* in comment. super *Matth.* 11. v. 12. vim & naturam hujus verbi ita explicat. *Voluit Christus describere naturam & proprietatem fidei justificantis, quod sc. non sit ociosa notitia, nec frigida cogitatio, sed ardentissimus cordis affectus, qui ferventi desiderio, lucta & conatu per omnia obstacula, gemitu, petitione & fiducia eo feratur, ut regnum coelorum, quod verbo offertur, ita quaerat, amplectatur, & retinere cogitet, sicut illi, qui violentia aliquid invadere, & occupare conantur, malis laboribus parcunt, nullis periculis absterrentur.*

31. Si quis hic regerat, nos fore demum in altera vita hujus beneficij participes, *attestante ipso Paulo Rom.* 8. v. 23. Ergo non apprehendi illud fide in hac vita. *Resp. Paulum* d. 1. intelligere *υιοθεσίαν*, non *simpliciter*, *quatenus* est actus divinus, quo Deus credentes misericorditer

(52)

adoptat in filios suos, quo pacto eam accipit *Gal.* 4. v. 5. *Sed quoad plenariam nostri ex morte, ex sepulchro, & ab omnibus hostibus redemptionem & glorificationem*, ut liquet ex textus cohaerentia: *ipsi, inquit, intra nos gemimus adoptionem filiorum, expectantes redemptionem corporis nostri*, a servitute sc. corruptionis, cui in hoc seculo sumus subjecti. *Confer* v. 20. 21.

32. Ultimo hic moveri potest quaestio: *Qui fiat, quod cum omnes, qui sub lege erant, sine a Christo redempti, multi non adoptentur in filios Dei, nec per conseq. salventur?* *Responsio*

⁴⁷ Ääremärkus “Ut”.

⁴⁸ Ääremärkus “adoptionem filiorum”.

⁴⁹ Ääremärkus “reciperemus”.

plana est ex antecedentibus, quia oblatum istud beneficium nolunt ἀπολαβεῖν: quando vocantur ad nuptias & convivium, nolunt venire, *Matth.* 22. v. 3. *Luc.* 14. v. 18. quando Christus vult sub alas suas eos congregare, ipsi nolunt aggregari *Matth.* 23. v. 37. quando Spiritum S. offert, & petentibus daturum se promisit, *Luc.* 11. v. 13. multi illi resistunt. *Actor.* 7. v. 51. quando fidem omnibus

(53)

cupit dare *Actor.* 17. v. 30. 31. tamen *vicio hominum* non est omnium 2. *Thes.* 3. v. 2. quia non omnes audiunt, verbum Dei, ex cujus praedicatione fides est, *Rom.* 10. v. 17. & qui audiunt, ita sunt comparati, ut eorum quamplurimi ad fructificationem suo *vicio* non pertingant, teste *Christo Luc.* 8. v. 11. & seqq. His finem imponimus meditationibus nostris, Patrem Domini nostri Jesu Christi invocantes, ut propter filium suum factum ex muliere, factum ex lege, ut eos, qui sub lege erant, redimeret; nos quoque *νίοθεσία* aeternum beare velit. Amen, Amen.

Corollaria.

1. *Col.* 2. v. 9. inquit Apostolus: *In ipso inhabitat tota plenitudo Deitatis corporaliter.* Quod Emphaticum dictum ut plenius intelligatur, nota.

1. Hic intelligi DEITATEM, non prout *absolute* considerata, tribus divinis personis competit, sed *quatenus* in persona τοῦ λόγου determinatur: sicut &

(54)

attributa divina essentialia in communicatione idiomatum non *absolute*, sed *determinate τῷ λόγῳ* considerantur.

2. Eam habitare IN CHRISTO, *qua homo est.* Nam si in Christo, *qua Deus est*, ea habitare diceretur, tum haec inepta inde resultaret analysis: *In Christo*, h. e. *in Deitate Christi inhabitat tota plenitudo Deitatis corporaliter:* Atque sic *inhabitans* confunderetur cum suo *habitu*, quod tamen Apostolus ipse exertis verbis *ab illo* distinguit.

3. Intelligi INHABITATIONEM *hypostaticam*, & prorsus ἐξάρητον, quam designat vox σωματικῶς, CORPORALITER: nam τὸ σῶμα, *per Synecdochen partis pro toto*, interdum significat totam personam hominis, sicuti vox, *Caro*, *Joh.* 1. v. 14. (*Verbum Caro factum est*) phrasi Scripturae accipitur pro integro homine, constante corpore ac anima, ut & omnibus facultatibus & viribus naturalibus. Non autem repugnamus, si quis hanc vocem CORPORALITER:

(55)

non de *modo unionis*, sed de *subjecto* inhabitationis velit explicare, hunc quidem in modum: In ipso inhabitat tota plenitudo Deitatis, *tanquam in proprio suo corpore & templo*: Haec namque explicatio *priorem* non evertit, sed potius stabilit: nisi enim humanitas a *λόγω* in unitatem personae esset assumpta, corpus humanum non posset dici *proprium τοῦ λόγου* corpus.

4. Intelligi inhabitationem non *nudam & otiosam*, sed quae includat *realem divinae majestatis communicationem*, quam D. Paulus subinnuit voce PLENITUDINIS, dicens: Tota *plenitudo* Deitatis &c. Quibus verbis Spiritus S. nusquam describit *inhabitationem Dei in Sanctis*, sed potius dicit. *I. Cor. 12. v. 4.* quod sint *διαίρεσεις χαρισμάτων*: At ex *plenitudine* Christi nos omnes accepimus *Joh. 1. v. 16.* quam proinde oportet esse vere divinam ac immensam. Et certe nulla divina inhabitatio est expers communicationis donorum: siquidem vigore *gratiosae & gloriosae* habitationis

(56)

in nobis, evadimus *κοινωνοὶ τῆς θείας φύσεως 2. Pet. 1. v. 4.* & *κοινωνίαν* habemus cum Patre, & cum Filio ejus *J. C. I. Joh. 1. v. 3.* Quam inenarrabiliter ergo majorem & augustiorem *κοινωνίαν* includit haec totius plenitudinis Deitatis *τοῦ λόγου* in carne inhabitatio, utpote quae toto genere sublimior est, quam inhabitatio gratiosa & gloriosa?

5. Quia non particula Deitatis, sed TOTA Deitatis *τοῦ λόγου* plenitudo reali *κοινωνία* in assumpta carne inhabitat, nullum divinum idioma hinc excludi, tametsi assumpta caro non ab omnibus immediate denominetur. Omnia quidem in persona *τοῦ λόγου* carni assumptae vere ac realiter sunt communicata quoad *possessionem*; at non item quoad *usurpationem*, atque *in mediatam ab illis denominationem*.

II. *Gen. 22. v. 18. Benedicentur in semine tuo omnes gentes terra.* Intelligenda sunt haec verba, non *de externa quadam & corporali benedictione*, (haec enim

(57)

non spectabat ad omnes gentes, sed solos Abrahami posteros, concernebat) *sed de Spirituali*, remissione scilicet peccatorum gratuita, & reliquis beneficijs per meritum *Christi ex semine Abrahami oriundi Hebr. 2. v. 16. universo quidem generi humano vi promissionis hujus divinae acquisitis*, & in verbo ac Sacramentis *oblatis*; solis tamen in Christum credentibus *applicatis & collatis*, explicante Apostolo *Gal. 3. v. 9. 14. 16. 17. Judaei vero abjurati Christi hostes ex istis formulam salutandi & bene precandi faciunt*; quasi hic sit sensus, quod ipsae

gentes sibi tuto sint benedicturae his verbis: *Benedicat tibi Deus, sicut fecit Abrahamo*. Quam explicationem fontes *Hebr.* videntur approbare, in quibus extat verbum quartae conjugationis הִתְבַּרְכוּ quod habet significationem reciprocam *benedicent sibi*, seu *bene precabuntur* sibi. Sed haec glossa evertitur his rationibus: 1. Nomen *Abrahae* omnibus gentibus non innotuit: Ergo non poterant omnes

(58)

gentes in nomine *Abrahae* sibi invicem bene precari. 2. promissio benedictionis facta est non *in ipso Abrahamo*, sed *in semine ejus* h. e. *propter semen Abrahami*, ita ut hic *causa efficiens* istius benedictionis significetur, quae ex semine isto, *Abrahamo* singulariter promisso, in universas familias terrae promanat. 3. Psalmista quoque *David* promissionem *Filio suo Messia* applicat, *deque Spirituali benedictione* per eum omnibus hominibus parta explicat *Psal.* 72. v. 17. Nec obstat verbum *reciprocae* significationis: Nam vere populi sibi benedicent h. e. se beatos ac benedictos, justos ac salvos pronuntiabunt, propter nullum alium, quam semen illud *Abrahamo* promissum, & gloriabuntur non in sua justitia & virtutibus, sed in *Christo* mediatore. *Act.* 4. v. 12. *Gal.* 3. v. 9. 14.

III. *Luc.* 1. v. 35. inquit Angelus: *Quapropter & quod nascetur Sanctum, Filius Dei vocabitur*. Ubi nota 1. particulam $\delta\acute{\iota}\omicron$, *quapropter*, non esse hoc sensu

(59)

causalem quali indicet, causam filiationis *Christi* esse conceptionem ex Spiritu S. sed *rationalem*, qua infertur conclusio ex omnibus v. 31, 32, 33, 34 praemissis, ijsque complicatis, q. d. Angelus: *Maria, quia in tuo, quem paries, Filio, omniae, quae tibi ex Prophetis recensui, vere complebuntur: $\delta\acute{\iota}\omicron$, ideo quod nascetur &c.* 2. Angelum non nude posuisse particulam, $\delta\acute{\iota}\omicron$, sed ei apposuisse voculam $\kappa\alpha\iota$, &, *etiam*, ut significaret, non nudum hominem, sed ipsum *etiam* Dei Filium ex *Maria* virgine esse nasciturum. 3. Vocabula *neutrius* generis, (*quod nascitur, Sanctum*) respicere ad humanam *Christi* naturam, *propria personalitate destitutam*. Ad primum autem harum observationum membrum notetur, nos minime repugnatos esse, si quis particulam, $\delta\acute{\iota}\omicron$, *causaliter* explicet *hoc* nimirum *sensu*, quod conclusio Angeli *duo* complicit membra, quorum *prius*: *Ergo, quod nascetur, erit Sanctum: posterius: Ergo quod nascetur, vocabitur*

(60)

Filius Dei, Duplicata haec conclusio *duplicem* quoque rationem exigit: *prioris* ratio haec est: *Spiritus S. superveniet in te*: Syllogismus hinc talis emergit:

Quicquid ex immediate Spiritus S. operatione concipitur, id Sanctum est;

Quod nascetur ex Maria virgine, id ex immediata Spiritus S. operatione concipitur.

Ergo.

Posterioris ratio exprimitur verbis seq. *Virtus altissimi obumbrabit te*; quae supra de unione hypostatica duarum naturarum in Christo explicavimus: Syllogismus hinc nascitur talis:

Quicquid in unitatem persona a τῷ λόγῳ est assumptum, id cum divina ipsius natura unum constituit ὑφιστάμενον, quod vocatur Filius Dei.

At humana natura in unitatem personae a τῷ λόγῳ est assumpta.

Ergo humana natura cum divina τοῦ λόγου natura unum constituit ὑφιστάμενον, quod vocatur Filius Dei.

Kokkuvõte

Käesoleva bakalaureuseprojekti teemaks oli transkribeerida ja editeerida Andreas Virginiuse disputatsioonide kogumiku “*Manipulus disputationum theologiarum*” esimene ja teine disputatsioon, mida pole teadaolevalt varem tehtud. Mahult moodustab see umbes 18% *Manipulus*'e mahust. Editeerimisel proovisin säilitada algset ortograafiat ja teksti esitamise viisi, kuid tegin mõningad muudatused teksti vormistuses ja ühtlustasin ortograafiat, et lugejal oleks teksti lihtsam kasutada.

Esimeses peatükis keskendusin Andreas Virginiuse elule ja tema tegevusele Academia Gustavianas esimese teoloogia professorina. Võib tõdeda, et Virginius oli aktiivne akadeemik, kes lisaks õpetamisele oli korduvalt ülikooli rektor ja usuteaduskonna dekaan.

Teises peatükis tutvustasin Academia Gustaviana usuteaduskonda, disputatsioonide koostamise ja kaitsmise korda ning ülevaatlikult ka Andreas Virginiuse disputatsiooni. Selles peatükis kerkis esile, et tollases ülikoolis oli disputatsioonide esitamine lisaks loengutele üks peamisi õppetöö vorme. Suure osa sellest perioodist teadaolevatest disputatsioonidest kirjutas Andreas Virginius, kelle teoloogilised disputatsioonid moodustasid mahukaid seeriaid.

Kolmandas peatükis kirjeldasin *Manipulus*'e ülesehitust, editeerimise põhimõtteid (semidiplomaatiline editsioon) ja tööprotsessi, sealhulgas peamisi probleeme, mis tekkisid teksti transkribeerimisel ja editeerimisel. Sellest peatükist võib välja tuua, et Transkribuse mudeliga loodud transkriptsioonis oli vaja teha palju parandusi. *Manipulus*'e tekstis esines keelelisi ebaühtluseid ja erinevuseid klassikalise ladina ja vanakreeka keele ortograafiast, mille puhul tuli kindlaks määrata editeerimispõhimõtted. Neljandas peatükis esitasin *Manipulus*'e tiitellehtede, eessõna, sisukorra, gratulatsioonide ja esimese ning teise disputatsiooni editsiooni.

Arvestades, et siinses bakalaureuseprojekti on esitatud ainult kahe esimese disputatsiooni editsioon (koos neile eelnevate lehekülgedega), on võimalik tööd jätkates transkribeerida ja editeerida lõpuni kõik ülejäänud disputatsioonid *Manipulus*'es. Samuti saab disputatsioone tõlkida ning seejärel analüüsida, milliseid teemasid Academia Gustaviana usuteaduskonnas käsitleti. Sellest järeldades on *Manipulus*'es uurimispotentsiaali nii klassikalistele filoloogidele kui ka teoloogidele. Ülevaadet kirjutades selgus, et Tartu Ülikoolis avaldatud varauusaegseid disputatsioone on vähe uuritud ja seetõttu on vähe teada selle kohta, mida täpsemalt tollases ülikoolis õpetati ja millised ideed akadeemilises kogukonnas ringlesid.

Kirjandus

Vanatrükis

Virginus, Andreas. (1635). Manipulus disputationum theologiarum. Tartu: Jacob Becker. (Tartu Ülikooli Raamatukogu, <http://hdl.handle.net/10062/14763>, Soome Rahvusraamatukogu, <https://kansalliskirjasto.finna.fi/Record/fikka.3908443?sid=4715644839>).

Sekundaarkirjandus

Aarma, Liivi. (2007). Põhja-Eesti vaimulike lühielulood 1525–1885. – *Põhja-Eesti kogudused ja vaimulikkond 1525–1885*. 2. raamat. Tallinn: Aarma Maja, 277.

Bulmerincq, Alexander Georg von. (1932). Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna õppejõud, nende elukäik ja tegevus. – Tartu Usuteaduskond Rootsi ajal. – *Usuteadusline Ajakiri*. Lisavihik nr. 3. Toim. Eduard Tennmann. Tartu: Tartu Ülikooli Usuteaduskond, 46–77.

Friedenthal, Meelis. (2019). Akadeemilise teoloogia suunad Tartus Academia Gustavianas ja Academia Gustavo-Carolinas. – *Reformatsioon - tõlked ja tõlgendused*. Toim. Piret Lotman. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 164–183.

Friedenthal, Meelis. (2021). Varauusaegsete disputatsioonide läbiviimisest, ülesehitusest ja teemadest. Keel ja Kirjandus. Vol. 10. URL: <https://keeljakirjandus.ee/ee/archives/29216>. Vaadatud: 08.05.2024.

Friedenthal, Meelis. (2023). Disputatsioonid varauusaegses Tartu ülikoolis. – *Muutused, ümberkorraldused, uuendused. Varauusaja arengujooned Eesti- ja Liivimaal 1525–1800*. Koost. Madis Maasing ja Marten Seppel. Tallinn: TLÜ kirjastus, 531–554.

Friedenthal, Meelis; Päll, Janika. (2017). Pneumatoloogiast üldiselt ja Gezeliuse kreeka keelsetest pneumatoloogilistest disputatsioonidest spetsiifiliselt. – *Kroonikast epitaafini: Eesti- ja Liivimaa varauusaegsest haridus- ja kultuurielust*. Koost. Katre Kaju. Tartu: Rahvusarhiiv, 183–238.

Jaanson, Ene. (2000). Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710: ajalugu ja trükiste bibliograafia. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu.

Kaju, Katre. (2011). *Vive hodie, cras vivere serum est: humanistlik-kristlik haridustraditsioon ja Riia pastori Adam Andreae reisiaalbum (1696–1702).* [doktoritöö]. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 314–318.

Lepajõe, Marju. (2011a). Tartu Ülikooli usuteaduskond XVII sajandil. (2007). – *Roomlaste taltsutamine*. Tartu: Ilmamaa, 264–270.

Lepajõe, Marju. (2011b). Teoloogiast Academia Gustavianas. (2006). – *Roomlaste taltsutamine*. Tartu: Ilmamaa, 241–249.

Piirimäe, Helmut (koost.). (1982). Tartu Ülikooli ajalugu 1632–1982. 1. [köide], 1632–1798. Tallinn: Valgus.

Raid, Lembit. (1995). Tartu Ülikooli usuteaduskond 1632–1940: teatmik. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

Sild, Olaf. (1932). Tartu Rootsi ülikooli korraldus ja töö. – Tartu Usuteaduskond Rootsi ajal. – *Usuteadusline Ajakiri*. Lisavihik nr. 3. Toim. Eduard Tennmann. Tartu: Tartu Ülikooli Usuteaduskond, 19–38.

TAP = Tartu Akadeemia (Academia Gustaviana) põhikiri = Constitutiones Academiae Dorpatensis (Academiae Gustavianae). (2015). Tõlk. Kristi Viiding, toim. Marju Lepajõe ja Ivo Volt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Internetiallikad

Greek Word Study Tool. (2023). URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph>.
Vaadatud: 27.05.24.

Latin Word Study Tool. (2023). URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?lang=la>.
Vaadatud: 29.05.24.

READ-COOP SCE. (2023). Transkribus version 1.26.0. [arvutitarkvara]. URL: <https://readcoop.eu/transkribus/download/>.

Summary

This bachelor's project aimed to transcribe and edit the first and second disputation in Andreas Virginius's collection of disputations "Manipulus disputationum theologicarum", which is not known to have been done before. This edition is about 18% of the whole collection. For the edition, a semi-diplomatic method was used, i.e. an attempt was made to preserve the original orthography, but some changes were made to the formatting and orthography to make it easier for the reader to use the text.

The first chapter focused on the life of Andreas Virginius and his work in Academia Gustaviana as the First Professor of Theology (*Theologiae Professor Primarius*). It can be stated that Virginius was an active academic who in addition to teaching was the Rector of Academia Gustaviana and the Dean of the Faculty of Religion several times.

The second chapter introduced the faculty of religion in Academia Gustaviana, the procedure for preparing and presenting disputations and the disputations of Andreas Virginius. It was revealed in this chapter that in the university at that time, writing and presenting disputations was one of the main forms of teaching, in addition to lectures. Most of the known or remaining disputations from that period were written by Andreas Virginius, whose theological disputations formed voluminous series.

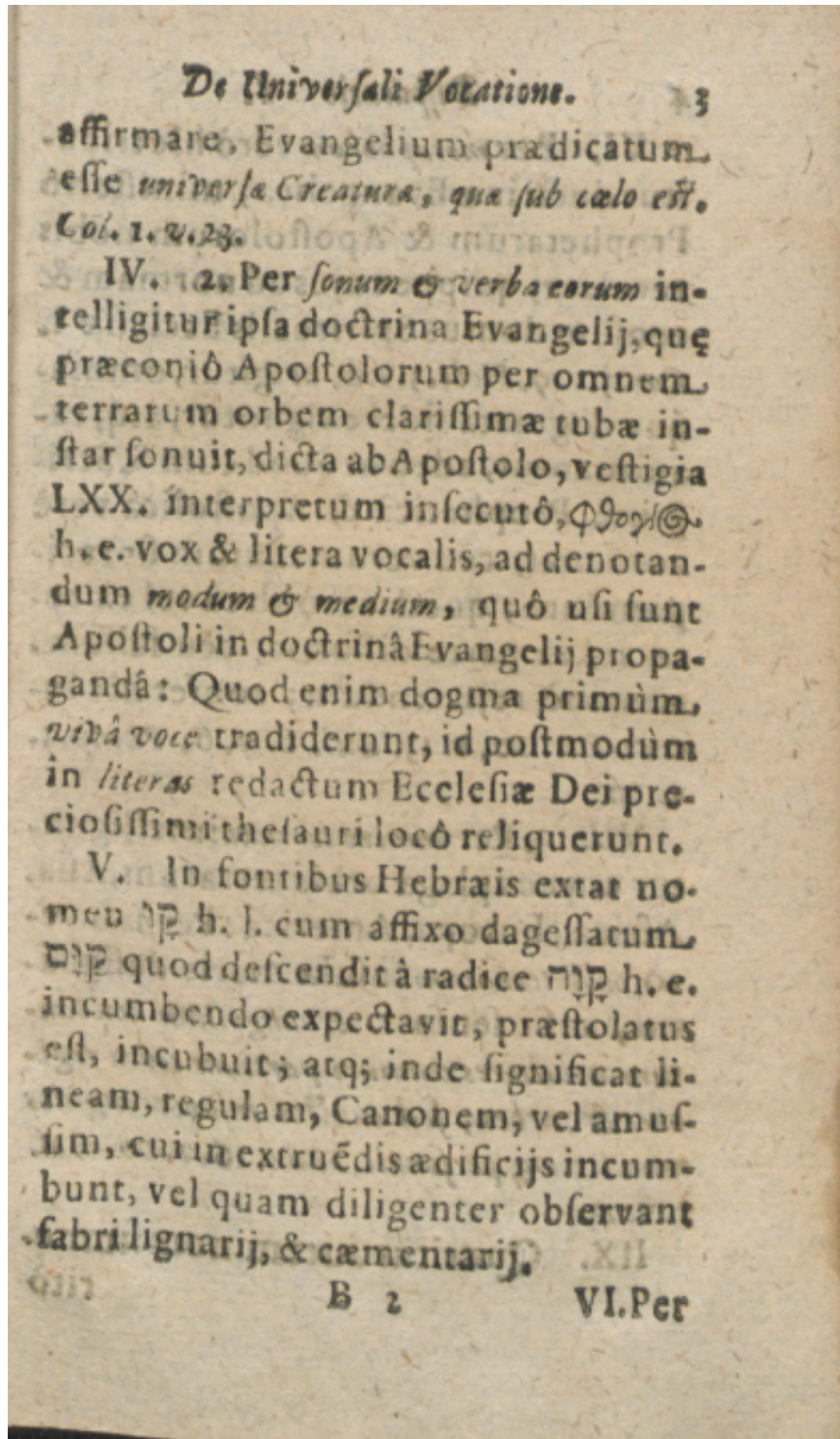
The third chapter described the structure of *Manipulus*, the principles for editing and the work process including the main problems which occurred during transcribing and editing. From this chapter, it can be noted that many corrections were needed in the transcription created by Trankribus's model. In *Manipulus*, there were orthographic inconsistencies and differences from the orthography of classical Latin and ancient Greek, for which editing principles had to be determined. The fourth chapter contained an edition of the title pages, preface, table of contents, congratulations, and the first and second disputations.

Given that only the edition of the first two disputations is presented in this work, it is possible to continue working on this project by transcribing and editing all the other disputations in *Manipulus*. It is also possible to translate the disputations and then analyze which topics were discussed in the religious faculty of the Academia Gustaviana. In conclusion, there is research potential in *Manipulus* for both classical philologists and theologians. While writing the review, it became clear that the early modern disputations published at the University of

Tartu have not been studied much, and therefore little is known about what was specifically taught at the university at that time and what ideas circulated in the academic community.

Lisa 1.

Lehekülj 3 *Manipulus*'est (Virginius, 1635, TÜR) ja selle editeeritud transkriptsioon.

Pilt 1. Lk 3.

(3)

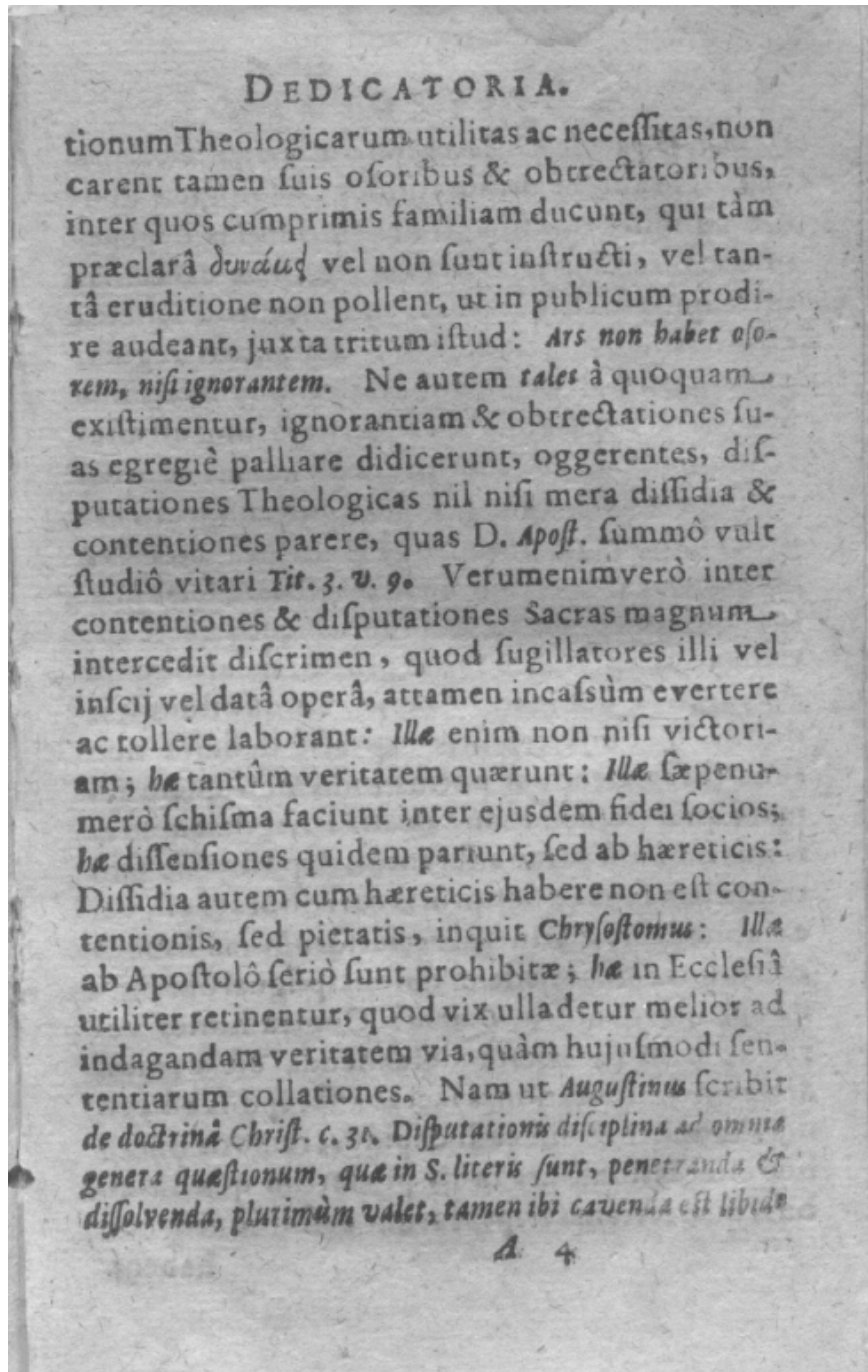
Evangelium praedicatum esse *universae Creaturae, quae sub caelo est. Col. 1. v. 23.*

IV. 2. Per *sonum & verba eorum* intelligitur ipsa doctrina Evangelij, quae praeconio Apostolorum per omnem terrarum orbem clarissimae tubae instar sonuit, dicta ab Apostolo, vestigia LXX. interpretum insecuto, *φθόγγος* h. e. vox & litera vocalis, ad denotandum *modum & medium*, quo usi sunt Apostoli in doctrina Evangelij propagandam: Quod enim dogma primum *viva voce* tradiderunt, id postmodum in *litteras* redactum Ecclesiae Dei preciosissimi thesauri loco reliquerunt.

V. In fontibus Hebraeis extat nomen קָוָה h. l. cum affixo dagessatum קָוָה־ quod descendit a radice קָוָה h. e. incumbendo expectavit, praestolatus est, incubuit; atque inde significat lineam, regulam, Canonem; vel amussim, cui in extruendis aedificijs incumbunt, vel quam diligenter observant fabri lignarij, & caementarij.

Lisa 2.

Pildid lehekülgedest vii, viii, 7 ja 8 *Manipulus*'e eksemplarist Soome Rahvusraamatukogus (Virginus, 1635, Kansalliskirjasto).

Pilt 2. Lk vii.

EPISTOLA

vixandi, & puerili quaedam ostentatio, adversarium decipiendi. Ne autem disputationes Theologicae definitos limites transiliant, nec in odiosas degenerent contentiones, *certarum regularum* cancellis, intra quos se Disputatores contineant, à Doctozibus Ecclesiae includuntur: Est autem regularum istarum *prima*: In disputationibus Sacris sine Scripturarum divinarum autoritate nihil est asserendum: Sola enim Scriptura est norma controversiarum fidei, cum quâ quod non congruit, eadem facilitate rejicitur, quâ asseritur. *Secunda*: Disputator preciosum à vili discernere sciat h. e. sententiam veram in suis fundamentis rectè intelligat, ac opiniones falsas probè teneat, ne quid Adversario affingat. *Tertia*: In quætionibus dubijs, quæ in Scripturis expressè definitæ non sunt, suspendendum potius iudicium, quàm temerè quid statuendum. *Quarta*: Argumenta rationis non nisi parcè afferantur, & postquam sententia jam satis ex Scripturis corroborata est, vel ex abundantia, & in Adversariorum majorem confusionem, ut ijsdem, quibus pugnarunt, armis prosterantur. *Quinta*: Contra hostes veritatis cum severitate defendenda est veritas. *Sexta*: Ad disputationes sacras afferendus est animus humilis, & discendi cupidus, remotis omnibus altercationibus, in ijs præsertim quætionibus, quæ certam Scripturarum definitionem non
habent.

rentes. Et 1. quidem observationem meretur distinctio *inter vocationem ipsam, & vocationis modum atq; ordinem*: De vocatione ipsa quæstio proposita est intelligenda: Vocatio enim ipsa *ex se & suâ naturâ* est Universalis, ad omnes in Universum homines indifferenter se extendens.

XIII. Vocatur autem *Universalis*, 1. & quidem *potissimum* ratione *intentionis DEI*, quâ vult, ut omnes, nullò exclusò, veniant, & verbum audiant: Principalis enim status in hac quæstione consistit: *Utrum vocatio sit Universalis ex intentione DEI* h. e. utrum Deus gratiam suam omnibus in Universum hominibus offerre, adeoq; omnes indifferenter ad salutem vocare constituerit? 2. *ratione mandati*: nam & hoc in quæstionem venit, *num Deus etiam præceperit verbum suum in toto orbe annunciari?* 3. *ratione promissionis*: siquidem & de hac quæstio solet moveri, *num Deus etiam omnibus suum favorem & misericordiam polliceatur?* 4. *ratione*

ipſus præconiũ, quod itidem quæſtionẽ
parit maximã difficultate intricatam,
num etiam præconium verbi ad omnes ho-
mines pertingat? Singulæ verò hæ qua-
ſtiones partim in κατὰ κοινὴν ſententiæ
veræ, partim in publicã ἀνακοινωθεὶς ſentẽ-
tiæ falſæ enodabuntur & reſolventur.

XIV. Interim verò non negamus,
 vocationem in eventu ſæpiſſimè fie-
 ri *particularem*, non ex odio Dei, ſed *cul-*
pã hominum; atq; ſic *ex accidenti*, & qui-
 dem *duplici* ratione 1. quatenus culpã
 majorum amiſſum verbum non ſem-
 per actu prædicatur ubiq; , quod ta-
 men ubiq; prædicari Dominus voluit.
 2. quatenus ijs etiam in locis, ubi an-
 nunciatur verbum Dei, quidam Epi-
 curæo contemptu id aſpernantur, &
 furiofè à ſe repellunt, adeoq; regnò
 Dei ſe indignos faciunt *Act. 13. v. 46.*

XV. Porro *modum* atq; *ordinem vo-*
cationis quod attinet, is plurimum va-
 riatur: Alius enim 1. eſt *ſpecialis*, *aper-*
tus, *directus*, *illuſtris*, & *manifeſtus*, eum-
 què viciffim in *ordinariũ* & *extraordina-*
riũ

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Hanna-Maarja Selde,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “Andreas Virginiuse disputatsioonide kogumiku “Manipulus disputationum theologicarum” esimese ja teise disputatsiooni editsioon”,

mille juhendaja on Janika Päll,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Hanna-Maarja Selde

30.05.2024